

סיפורי ההתגלות בספר "שבחי הבעש"ט"

המאמר הבא יוקדש לאחת הפרשיות המופלאות והסתומות בתולדות הבעש"ט, היא פרשת ההתגלות. כיצד עבר ר' ישראל בן אליעזר מאלמוניות ומנחיתות רוחנית וחברתית למעמד של אישיות מוכרת, בעל שם עושה פלאים, מנהיג דתי, מורה דרך חדשה בעבודת השם?

לגבי תקופה זו בחיי הבעש"ט אין בידנו עדויות ממקורות חיצוניים בלתי המסורת החסידית, כפי שבאה לידי ביטוי בספר "שבחי הבעש"ט", שהוא קובץ השבחים הראשון והחשוב ביותר בספרות החסידית. ילקוט זה נדפס בשתי מהדורות ראשונות, האחת בעברית והאחרת בידיש, שתיהן תקע"ה, בהפרש של כמה חדשים בלבד.¹ אך החוקרים הסיחו את דעתם, בדרך כלל, מהמהדורה היידישית.² אין זאת, אלא, שהכתוב בהקדמה לאותה מהדורה: "ספר שבחי בעש"ט וואש מיר האבן מעתיק גוועזן פון לשון הקודש אוף לשון אשכנז", עורר את הרושם, כי אינה אלא תירגומה של המהדורה העברית, שהיא המקור.³

ברם, השוואת המהדורות מגלה מספר כה רב של הבדלים ביניהן, בנוסח ובתוכן, ביתר ובחסר וכן במבנה הספר ובסדר הפרקים, עד שללא היסוס ניתן לקבוע, כי אלה שני ילקוטים, שכל אחד מהם עומד ברשות עצמו, אף כי קרוב לוודאי שלשניהם מקור משותף.⁴

על יסוד הנחה זו נבחון את פרשת ההתגלות של הבעש"ט לפי שתי המהדורות, תוך השוואת שינויי נוסח החשובים לענייננו. לצורך הדיון נעקוב אחר ההשתלשלות לפי סדר הסיפורים במהדורת יידיש, הנראה בעינינו סביר יותר. נשתמש בדפוס קאפוסט, תקע"ה (עברית) ובדפוס קארעץ "כש"נ מקודם באוסטרהא", תקע"ו (יידיש).⁵

- 1 רשימה ביבליוגרפית של "שבחי הבעש"ט" פורסמה ע"י יצחק רפאל. ראה: ארשת, ב, ירושלים, תש"ך, עמ' 358—377; שם, ספר ג', ירושלים, תשכ"א, עמ' 440—441.
- 2 אך ראה: ח. שמרוק, הסיפורים על ר' אדם בעל שם וגילגוליהם בנוסחאות "שבחי הבעש"ט", ציון, כ"ח, תשכ"ג.
- 3 וכבר יוסף פערל כתב בהקדמתו לס' מגלה טמירין בידיש: "בעזרת אייך גור נישט [על "שבחי הבעש"ט" בידיש], איהר מוסט וויסען דער טייטשער שבחי הבעש"ט איזט דעך גור אהעחקה פון דעם לשון הקודשין". ראה: ש. כ"ץ, נייע מאטעריאלן פון דעם פערל-ארכיוו, יווא בלעטער, 13, 1938, ע' 567.
- 4 ראה מאמרו החשוב של א. יערי, שתי מהדורות-יסוד של "שבחי הבעש"ט", קרית ספר, ל"ט, תשכ"ד.
- 5 הדפוס הראשון של "שבחי הבעש"ט" בידיש הופיע באוסטרהא בשנת תקע"ה, אך אין הוא בהישג יד של חוקרים מן המערב.

בטרם ההתגלות: הבעש"ט בכפר

נאמר בשבחי הבעש"ט⁶:

במלאות שבע לשבת הבעש"ט בהתבודדות בין ההרים — והמהדיר העברי מציין: והגיעה העת קרוב להתגלותו — הוא נסע עם אשתו לבראדי, לגיסו ר' (אברהם) גרשון. הלה שאל לשלומם ולמקום המצאם. אשת הבעש"ט השיבה: הולכים היינו מעיר לעיר⁷ וצרות רבות סובבנו. נתמלא לבו של ר' גרשון רחמים על אחותו, הושיב אותם סמוך לביתו⁸ ואת הגיס הזמין לשרת לפניו. עד מהרה הוברר לו כי אף משרת אין הוא מסוגל להיות וכי לא יוצלח לשום מלאכה. ומוסיף המהדיר בידיית: ר' גרשון לא העריכו כ"בר דעת".

לאחר מכן שכר ר' גרשון "איו" כפר", כדי שיתפרנסו ממנו. ודאי הכוונה לעסק מזיגה, היינו לבית מרוח ששכר, כמנהג הימים ההם, מחוכר הכפר היהודי. שכן בהמשך הסיפורים נאמר: "כי הוא ישב בכפר קטן על השיינק"⁹ וכן: "דר מוכסין וואס דר בעל שם איז ביי אים גוועזן אשיינקיר"¹⁰.

בפרק זמן זה קנה הבעש"ט "שלימות". הוא בנה בתוך היער "בית התבודדות"¹¹ וישב שם יומם ולילה בתורה ותפילה. ורק משבת לשבת בא לביתו. והיו לו בגדים לבנים לשבת¹² וכן בית מרחץ ובית טבילה¹³. האשה טרחה בעסקי פרנסה

מפת האיזור שבו אירעו סיפורי ההתגלות

- 6 מהדורת קאפוסט, דף ג' עמ' ד'; מהדורת קארעץ, פרק ט'.
- 7 הנוסח בידיש: "מיר זענן גיוועזן אויף עטלכע ערטער".
- 8 במהדורת יידיש: "אונז הט איר גיגעבן אדירה ניט ווייט פון אים".
- 9 מהדורת קאפוסט, דף ד' עמ' ד'.
- 10 מהדורת קארעץ, פרק י"א; וראה: מהדורת קאפוסט, דף ו' עמ' א'.
- 11 הנוסח בידיש: "אשטיבל". ראה: מהדורת קארעץ, פרק י'.
- 12 מנהג שרווח בחוגי המקובלים ונתקבל על ידי חסידי הבעש"ט.
- 13 כידוע, הטיף הבעש"ט להרבות בטבילות ולמעט בצומות. עיין גם להלן, עמ' 162.

וראתה ברכת במעשי ידיה. אמנם, כשבאו אורחים שצריך היה להאכיל ולהשקות, היא קיבלה אותם "בכבוד גדול", אך קראה לבעלה שישמש לפניהם, מן הסתם כדי להקל עליה ואפשר, שמטעמי צניעות. ודרכו היה, שבא לעיר לראש השנה ושהתה שם כל החודש. הגוסס בידידיש: בא העירתה לחדש אלול ונמצא שם עד אחר כל הימים הטובים. ובאחד מימי חול המועד סיכות ארע המקרה, המתואר להלן:

א. סיפור התגלות ראשון: מעשה בתפילין בחול המועד

דפוס קארעץ פרק י'.
אמאל אום חול המועד סיכות הט גיזעהן הרב ר' גרשון או ער לייגט ניט קיין תפילין ווארום ויין סדר פון דעם בעש"ט איז גוועזן צו שטיין דווקא אין מזרח וואנט האטשי וועדליג ווי ער איז נאך ניט חשוב גוועזן איבר דעם הט ער אים גיהאלטן פר איין משוגע. און ר' גרשון איז און גשטאנן אין מזרח וואנט הט ער גיזעהן ווי ער לייגט ניט קיין תפילין: הט אים ר' גרשון גיפרעגט פר וואס לייגסטו ניט קיין תפילין הט ער אים גיענפרט איך האב גיזעהן אין טייטש ספרים ווער עש לייגט תפילין אין חול המועד איז הייב מיתה. איז ר' גרשון זייער ברוגן גיווארן וואס טייטש דו דר וועגסט זיך צופסקנן פון דייטש ספרים ווער ווייטש צו וואש דו וועשט קימן: און הט אים גינמן און האט אים אריין גיפירט להרב אב"ד און האט אים גבעטן אז ער זאל אים זאגן מוסר ער זאל זיך אזאז ניט פירן האטש מען האט אים גיהאלטן פר איין ירא חטא נאר ווייל מען האט אים גיהאלטן פר איין גרוסין עם הארץ הט ער גזאגט איין עם הארץ קאן ניט זיין אירא חטא בפרט ער פירט זיך ווי דר לייט *** און פסקענט זיך אליין און דר רב איז גוועזן אגרושיר צדיק: וויא זי זענן אריין גיקומן צום רב אין שטוב אריין האט רבי גרשן גיקושט די מזוזה אן דר בעש"ט הט ארוף גילייגט די האנט אוף דר מזוזה און הט זי ניט גיקושט

דפוס קאפוסט דף ג' עמ' ד'—דף ד' עמ' א'.
פעם א' בחה"מ סיכות ראה הרב מהור"ג שאינו מניח תפילין ודרכו הי' להתפלל בכותל מזרח דווק' וישאלהו מדוע אינך מניח תפילין היום, והשיב כי ראיתי בספרי טייך שכל מי שמניח תפילין בחה"מ חייב מיתה ויקצוף הרב מאד על זה, כי הוא מורה ובא מספרי אשכנז, ויוכל להיות מזה מי יודע מה שיהי'. והלך עמו להרב דקהלה שיאמר לו דברי מוסר כי הי' מוחזק בעיניהם לירא שמים אלא שאין בור ירא חטא*. והרב היה איש צדיק גדול מאד. ויהי כשבאו לבית הרב נשק ר"ג את המזוזה והבעש"ט הניח ידו על המזוזה ולא נשקה. וירגו הרב מהור"ג עליו גם על זה. וכשנכנסו לבית הרב הסיר הבעש"ט את המסוה וראה הרב אור גדול וקם לפניו. ואו השיב המסוה על פניו וישב הרב וכן עשה כמה פעמים: ונתבהל הרב מאד כי לא ידע מה הוא שנדמה לו לאדם קדוש ופעמי' שהוא אדם פחות. וכשהקביל מהור"ג לפניו עברו התפילין והמזוזה, לקח את הבעש"ט בסתר** ואמר לו הרב גורני עליך שתגלה לי האמת. והוכרח לגלות לו אבל הבעש"ט חזר וגזר עליו שגם הוא לא יגלה מזה כלל ויהי בבואם לתניץ ויאמר הרב אל מהור"ג אני הוכחתי אותו בהוכח' לדעתי לא יעש' דבר חוץ לשיט' כי הו' עושה לפי תוממו. וילך הרב ויקח את המזוזה ויראו אותה שהי' פסולה.

איז רבי גרשון אוף דעם און ברוגן גווארן: אז זי זענן גיקומן פר דעם רב הט דר בעש"ט פר אים גילאזט ווייזן אבישיל וואש ער איז האט דר רב אבליג געבן אוף דעם בעש"ט און הט דרועהן אויף אים אגרושי ליכט הט זיך דר רב

* אבות פרק ב משנה ה.

** הטוונה ביחידות, להור מיוחד. וכך גם בידיש. וראה בתמשך הסיפור: "ויהי בבואם לחוץ".

*** אדם חשוב.

אויף גיחאפט פראים און דר נאך הט ער זיך ווידר בהאלטן הט דר רב שון גאר ניט גזעהן: און דר נאך הט דר בעש"ט ווידר גימאכט ווייזן פרא דעם רב וואש בייא אים טוט זיך הט זיך דר רב ווידר אויף גיחאפט און הט ער גיטאן עטלכע מאל דר רב הט גאר ניט גילרובט *** וואש דא טוט זיך: אמאל הט זיך גיוועזן אן ער איז איין היילגר מענש און אמאל הט זיך אויש גוויזן אן ער איז איין פראסטק הט ר' גרשון אן גיהובן צו קלאגן אויף דעם בעש"ט פרא דעם רב מכת די תפילין ומזוזה וואש ער הט ניט גילייגט קיין תפילין אין חול המועד און וואש ער הט ניט גיקישט די מזוזה: און דר רב הט זיך משמיט גוועזן פון ר' גרשון און הט גאר כלל ניט גיענטפרט און האט גינמן דעם בעש"ט אין איין חדר און זאגט איך בין אויף דיר גזור אן דוא זאלשט מיר זאגן דעם אמת וואש מיט דיר טוט זיך: דר בעש"ט האט זייער מורא גיהאט פרא אים ווארום ער איז גיווען אגרזשער צדיק און הט אים גימוזט זאגן דעם אמת: אביר דר בעש"ט האט ווידר גוור גיוועזן אויף דעם רב אן ער זאל פרא קיינעם ניט אויש זאגן: דר נאך איז דר רב אריין גיקומן צו רבי גרשון און זאגט אים איך האב אזוא גיטאן ווי איר הט מיך גיביטן שטראפן אים נאר ווי איך האב מיט אים גשמוסט פרא שטייא איך חאטש' ער איז אפראסטאק וועט ער פארט ניט ארוש גיין חוץ לשיטה לאז מען אים לאזן פירן וויא ער פירט זיך ער מיינט ניט קיין שלעכטס ער טוט אלטן מיט זיין ערנצקייט און דר נאך איז גיגאנגן דר רב צו דר מזוזה זעהן זיא אויב זיא איז כשר ווייל דר בעש"ט הט זיא ניט גיקושט הט ער גיפינן אן די מזוזה איז פסול.

בעת הפגישה עם הרב, ששמו לא נוקב בסיפור, אך מכונה צדיק גדול מאד נראה הבעש"ט לראשונה כאיש אשר רוח אלהים בו. לרגע קט הסיר הכפרי את המסווה מעל פניו ושב ושם אותו—התופעה חזרה כמה פעמים—הרב ראה אור גדול, הבין שלפניו אדם בלתי רגיל וגזר עליו לגלות את האמת על עצמו. הבעש"ט גילה את זיהותו, אך פקד על הרב לשמור את הדבר בסוד, וגשאר באלמוניותו. אמנם, משהחל האור לבקוע, שוב לא ידעך עד שיתגלה במילואו. הבה נתייחס לכמה מן התופעות המתוארות בסיפור.

הנחת תפילין בחול-המועד, ששימשה עילה לתרעומת על הבעש"ט שנויה, כידוע, במחלוקת בין הראשונים וגם בין האחרונים¹⁴. חכמי הקבלה נהגו שלא להניח תפילין בחול-המועד ובעקבותיהם נהגו כך החסידים מבית מדרשו של הבעש"ט¹⁵. אך גם הגר"א היה סבור, כי חול המועד אינו זמן הנחת תפילין¹⁶.

תשובת הבעש"ט לטענת ר' גרשון על שאין הוא מניח תפילין בחול-המועד, כי הוא מסתמך על "ספרי טייץ", באה במסגרת ההסוואה שנהג בה הבעש"ט באותם הימים, שלא לגלות את זותו האמיתית. ובוזו אנו באים ליחסו של ר' גרשון לגיסו, לבעש"ט¹⁷. דעת הכל¹⁸, שבהתנגדותו של ר' גרשון לבעל אחותו מתבטא חס הדחיה והבוז מצד הלמדן אל עם הארץ. הערכה זו מבוססת על סיפורים

*** לא האמין למראה עיניו.

14 וראה שולחן ערוך אורח חיים, הלכות תפילין, סי' ל"א, ס"ק ב. ועיין הגהת הרמ"א שם.
15 ר' פנחס מקארעץ חלק על הבעש"ט, ציוה לכמה אנשים להניח תפילין בחוה"מ, ואמר שהיה לו בזה ויכוח עם הבעש"ט. "וציוה ר' פנחס להניחם בלא ברכה ולא יכוון כלל לשם מצוה, רק כרצועות בעלמא". ראה: א"י השל, לתולדות ר' פנחס מקוריץ, עלי עין, ירושלים תש"ח—תשי"ב, עמ' 219, מתוך כתב-יד.

16 חיי אדם, הלכות תפילין, כלל י"ד, סי' ט"ז.

17 על דמותו ההיסטורית של ר' גרשון ראה: א"י השל, ר' גרשון קוטובר, פרשת חיי וועלייתו לא"י, HUCA ח"ב, 1950—1951 עמ' י"ז—ע"א.

18 ראה למשל, ש"א הורודצקי, החסידים והחסידות, ספר ראשון, תל-אביב תשי"א עמ' 1—1'.

אחדים ב"שבחי הבעש"ט". הפגישה הראשונה בין השניים, בה הופיע הבעש"ט לבוש "כאחד הריקים בפעלציל קצר וחגורה רחבה" ובפיו התביעה "הבה את אשתי"¹⁹, זעזעה את ר' גרשון. "וכאשר ראה הרב הנ"ל את האישה וכסותו ודבוריו נתבהל מאד ונשתומם על המראה מה זאת עשה אביו ז"ל"²⁰. אתרי הנישואין ניסה ר' גרשון ללמד את גיסו תורה כדי להוציאו מבורותו, ומשלא עלה הדבר בידו הציע לאחותו להתגרש, או להתרחק מעליו: "הנה באמת הוא לי חרפה גדולה מאישך... לא אוכל שאת עליך חרפה"²¹.

אך מן הסיפור שאנו דנים בו עתה, ובמיוחד ממהדורת יידיש שלו, משתמע כי התנגדותו של ר' גרשון לבעש"ט נסבה במישור התנהגותי-הגורמים להתנשקות הם תמיד אירועים מתחום המעשה, ולא רק התבדלים ברמת ההשכלה אף שגם באלה מהווה הנחיתות האינטלקטואלית את שורש ההתנגדות.

לשאלת ר' גרשון מדוע אינו מניח תפילין השיב הבעש"ט, כי ראה ב"ספרי טייץ" שהמניח תפילין בחול המועד חייב מיתה²². תגובת ר' גרשון לפי מהדורת יידיש, חריפה בהרבה מבמהדורה העברית. בעברית מנוסחים דברי ר' גרשון בלשון נסתר ובאופן סתמי במקצת: על שהוא מורה מספרי אשכנז ויכול להיות מזה מה שיהיה. ואילו ביידיש — בדיבור ישיר ובמלים בוטות: היתכן, איך אתה מעז לפסוק לפי "טייטש ספרים", מי יודע לאן תגיע? והוא הדין בפניית ר' גרשון אל "הרב דקהילה"²³, שיאמר לגיסו דברי מוסר. בנוסח העברי: כי היה מוחזק בעיניהם לירא שמים אלא שאין בור ירא חטא, בלשון יידיש הודגשה הסיפא של המשפט האמור והוכפלה ופעם בצירוף "גדול" — עם הארץ גדול. ולכך עוד תוספת, שאינה בעברית: ובפרט, שהוא נוהג כאדם חשוב ופוסק לעצמו.

דרכו של הבעש"ט לעמוד בעת התפילה בבית הכנסת בכותל המזרחי דווקא, מקום המיועד לנכבדי העדה²⁴, עוררה — לפי הנוסח ביידיש של הסיפור — תמיהה אצל ר' גרשון, מחמת נחיתותו חשב אותו למשוגע, היינו: אדם העושה מעשים מוזרים. המהדיר העברי, שמיעט בביטויים מעליבים כלפי הבעש"ט, השמיט משפט זה. מגמת המהדיר העברי להשתמש בלשון נקייה ומאופקת כלפי הבעש"ט, בניגוד למהדיר ביידיש, ששפתו ריאליסטית, באה לידי ביטוי עוד בכמה מקומות, כגון, בנוסח העברי: שנדמה לו לאדם קדוש ולפעמים שהוא נחות. ובמהדורת יידיש "... ופעם נדמה לו שהוא פראסטאק", לאמור אדם פשוט וגס. "פראסטאק" אינו זהה עם "נחות". המהדיר העברי ריכך מילת גנאי שנאמרה על הבעש"ט.

לאחר שר' גרשון קבל בפני הרב על התנהגות גיסו, נאמר במהדורה העברית: ולקח את הבעש"ט בסתר ואמר לו וגו'. וביידיש — תוספת המתארת בצורה ריאליטית את המצב שנוצר. הרב השתמט מר' גרשון ולא השיב לו מאומה. משמע, התעניינותו הופנתה אל האישה הכפרי המזוה, שפעם נראה בעיניו כאדם קדוש

19 מהדורת קאפוסט, דף ג', עמ' א'. וראה מהדורת קארעץ, פרק ה'.

20 שם, שם.

21 שם, שם.

22 לעיל, עמ' 152.

23 הנוסח ביידיש: "הרב אב"ד".

24 על נוהגו של הבעש"ט לעמוד ליד הכותל בעת התפילה, ראה: שבחי הבעש"ט דף ד', עמ' ב' (עברית), וכן פרק י"ד (יידיש). הכתוב מדבר בתקופה שלפני ההתגלות. וראה להלן.

ופעם כאדם פשוט וגם, ואילו טענת ר' גרשון נראתה בעיניו כטפילה, וכלל לא התייחס אליה. והוא הדין בסיום השיחה. השניים יצאו החוצה והרב אומר לר' גרשון: אני הוכחתי אותו בתוכחה, לדעתי לא יעשה דבר מחוץ לשיטה, כי הוא עושה לפי תומו. כך במהדורה העברית. ואילו הנוסח ביידיש — ביתר הרחבה, ביתר דיוק ועל דרך החיוב: עשיתי כבקשתך להוכיח אותו, אך כששוחחתי עמו — משמע בעצם לא הטיף לו מוסר ורק שוחח עמו ואפשר, שכלל לא התייחס לטענת ר' גרשון, כדלעיל — הוא מבין, שלמרות היותו "פראסטאק" — שוב ביטוי, שהמהדיר העברי נמנע מלהשתמש בו — הוא לא יצא חוץ לשיטה. ניתן לו לנהוג כפי שהוא נוהג, אין הוא מתכוון לרעה וגו'. נמצא, שהרב לא זו בלבד שלא ייסר את הבעש"ט, אלא אף נתן הורמנא לדרכו בעבודת השם. שהרי ידע מה שנעלם מעיני ר' גרשון: שהוא איש אלהים.

שוב: הבעש"ט בכפר ומעשה בס' הזוהר

הפגישה עם הרב אב"ד לא שינתה דבר בסדר חייו של הבעש"ט. מהדיר השבחים ביידיש מביא כמה תיאורים ממצבו לאחר ה"מעשה בתפילין בחול המועד", המובא לעיל. מצבו החומרי הורע באותם הימים. פרק י"א במהדורת יידיש של השבחים²⁵ הוכתר בכותרת: "אין דיזין פרק וועט דר ציילט דש לעצטי עניות פון דעם בעש"ט". ותוכנו: מעשה שלא היה לבעש"ט מצות לפסח והוא נסע על פני הכפרים מיט דעם חלף קולין", כדי להרוויח למצות²⁶. נמצא, כי אשתו לא הוציאה כדי פרנסתם באותם הימים. כמה מעשי פלא שארעו לבעש"ט משולבים בתוך העלילה. הראשון ביניהם: חלום שבו הופיע לפניו אליהו הנביא²⁷. על אורח חייו באותם הימים נאמר, כי ישב בכפר קטן, בו החזיקה אשתו "שיינק" שר' גרשון שכר למענה. הוא היה מביא לאשתו יין שרף (שהיתה מוכרת ללקוהותיה), ולאחר מכן היה הולך להתבודד במעבר הגהר הנקרא פרוט. הוא חי בפרישות, בטהרה ובתענית, וסעד את לבו אחת לשבוע בלחם — פרט לשבתות, שבהן ישב בביתו²⁸. הישיבה בכפר, העיסוק במוזיגה ואורח הפרישות מוכיחים, כי התיאור מתייחס לזמן שלפני עבור הבעש"ט לטלוסט. ובדבר היחס של ר' גרשון לבעש"ט באותם הימים נאמר:

25 מקביל לדף ה' עמ' ד' — דף ו' עמ' א' במהדורה העברית. המהדיר העברי לא שיבץ סיפור זה במתרחות הסיפורים על התגלות הבעש"ט, אך אין ספק, כי הצדק עם המהדיר ביידיש. עיין להלן.

26 במהדורה העברית: ולבשר. על עיסוקו של הבעש"ט כשוחט בכפר קשילוביץ שליד יאולוביץ: מסורת בס' קבוצת יעקב למשולם זלמן מרגליות (ברדיטשוב 1896), דף ג"א.

27 תוספת בעברית: "וזה היתה הגילוי שלו (של אליהו אל הבעש"ט) פעם ראשון". מכאן, שהסיפור שייך לסיפורים מתקופת התגלות, בהם מתגלים לראשונה הכחות הגנויים בבעש"ט.

28 דפוס קאפוסט, דף ד' עמ' ד'; דפוס קארעץ, פרק י"ב. יש שינויי נוסח לא משמעותיים בין שתי המהדורות.

דפוס קאפוסט ד', ד'.

"וגיסו ר' גרשון מקוטב הי' מחזיקו לע"ה ולבוד והי' מפתה את אחותו להתגרש ממנו ולא רצתה כי הית' יודעת ממנו אבל לא גילתה לשום אדם".

דפוס קארעץ פרק י"ב.

"און זיין שוואגר ר' גרשון הט אים גהאלטן פר אגרושין בור און פלעגט אלץ אן ריידן זיין שוועסטער אז זי זאל זיך גיטין מיט אים ווארום אלי טאג הט ער גועהן פון אים זיין שגעון און פראסטאצקי זאכן וואש גיט מעגליך צו ליידין אבר זי הט גיוויסט דעם אמת וואש ער איז הט זי אים גיט צו גיהארכט".

לפי המהדורה העברית חשב ר' גרשון את גיסו לעם הארץ, ולא השלים עם העובדה שאיש כזה בעל אחותו. ברם, המהדיר בידיש, אף שהוא חוזר, ובחומרת יתר, על ההערכה האמורה, מוסיף על כך גם את התנגדותו למעשי הבעש"ט. הוא ראה אצלו "כל יום", בוודאי הכוונה לחדש החגים, כשהיה שוהה בעיר במחיצתו ואולי בביתו, "שגעון און פראסטאצקי זאכין", כלומר: מעשים יוצאי דופן, שלא היה יכול לסבול.

בעל מהדורת יידיש מסיים את תיאורו בפרק י"ב בסיפור קצר על תקרית, שעניינה מעשה בספר הזוהר. אותו סיפור מובא במהדורה עברית מחוץ למסגרת סיפורי ההתגלות, לפני הסיפור הנ"ל על נסיעת הבעש"ט בכפרים.

דף ה' עמ' ד'.

"שמעתי מפי הרב הגאון החסיד דקהלתינו מ' גדליה פ"א ביקש הבעש"ט את הרב דק"ק קוטוב ושאל מאתו ספר הזוהר ובהליכתו לביתו פגע בו גיסו ר' גרשון ושאל אותו מה לך תחת חיקך ולא רצה לאמר לו וירד ר' גרשון מן העגלה והוציא מתחת חיקו ספר הזוהר ולקח ממנו ואמר בלשון חימה ס' הזוהר אתה צריך ואח"כ אמר שהבעש"ט בא לעיר להתפלל בבהמ"ד ובתפלת שמע נאנח אנחה גדול"

פרק י"ב

אמאל הט ר' גרשון בגיגענט דעם בעש"ט הט דר בעש"ט גיהאלטן אונטרן ביוום אספר זוהר האט אים בגעגניט ר' גרשון און זאגט צו אים, וואס פר אספר האסטו איך ביוום האט ער אים גיט גזאגט גייט ער און נעמט ארויש פון דעם ביוום און הט גיזעהן או דאם איז אוזוהר איז ער זייער ברוגז גווארן און זגט וויא קומסטו דער צו און הט ביי אים אוועק גינומן.

ואחר התפילה שאל אותו הרב ר' משה אב"ד דק"ק הנ"ל מה זה שמעתי ממך אנתה גדולה בתוך התפלה ופתה אותו בדברים ואמר לו האמת כי אנחה זו הי' מלב אמר לו המוזהה פסולה ומצא בדבריו [בדפוס ברדיטשוב, תקע"ה: כדבריו] ונתן לו ספר הזוהר הנ"ל וברכו שלא יפגע בו ר' גרשון הנ"ל".

שינויי נוסח רבים בין שתי המהדורות. נעמד רק על המהותיים שבהם.

לפי המהדיר בעברית היה זה הרב (ר' משה) מקוטוב שנתן את ס' הזוהר לבעש"ט. ברם, למהדיר בידיש היתה, כנראה, מסורת אחרת, שאינו מקשרת את שם ר' משה למקרה. זה גם הטעם, שאין הוא מביא את הסיפא של הסיפור. שבו מופיעים בצוותא הבעש"ט ור' משה מקוטוב. חלק זה של הסיפור במהדורה העברית אינו ברור כל עיקר, וקרוב לוודאי שחל בו שיבוש. אין לדעת אם הסיפא (המתחילה, במלים: "ואח"כ אמר"), מסבירה את הרישא או משלימה אותה, ובעצם מהווה סיפור לעצמו. כלומר, האם תחילה מסופר שהבעש"ט שאל מר' משה מקוטוב את ס' הזוהר ואח"כ מוסבר כיצד נשתלשלו הדברים שגרמו לשאלה זו, או שמא קרו שני מקרים בזה

אחר זה ²⁰. לדעתי מביא המהדיר העברי שתי מסורות על מקרה אחד, תחילה שמע המלקט מר' גדליה (מליניץ), כי הבעש"ט קיבל את ס' הזוהר בהשאלה מידי ר' משה מקוטוב, ואח"כ אמר ר' גדליה שר' משה נתן לבעש"ט את ס' הזוהר (במתנה). גילוי המזוזה הפסולה, המובא בסיום הסיפור במהדורה העברית, אינו מתקשר במסופר, ואפשר שנשתרבב מן הסיפור הקודם (לפיו לא נשק הבעש"ט את המזוזה בבית הרב, מחמת פסול שהיה בה).

כאמור, מצמיד המהדיר בידיש סיפור זה לסיפורים על התגלות הבעש"ט, ויש בכך משום המשך למסורות על ההתנגדות העזה שגילה ר' גרשון לגיסו קודם שנתגלה. מתי שינה ר' גרשון את יחסו העויין ואף נהיה לאחד ממקורביו — זאת לא נודע.

ב. סיפור התגלות שני: מעשה באשה משוגעת

דפוס קארעץ פרק י"ג.

עש איז אמאל גווען אין שטאט איין אשה משוגעת וואס אין איר איז גוועזן איין רוח זיא פלעגט זאגן איטליכן ווער עש איז גקומן צו איר זיין גוך און זיין שלעכטץ און אז דר בעל שם איז גקומן אין שטאט אריין הט ר' גרשון גיבעטן להרב מקוטוב אז ער זאל פירן זיין שוואגיר ישראל צו דר אשה טאמיר וועט ער מקבל זיין פון איר שפע מוסר חאטשי דר רב מקוטוב האט דאך שון גקאנט דעם בעל שם ווי אובין איז גשטאנן האט ער גימוזט צו ליב טאן לר' גרשון און איז גיגאנגן מיט דעם בעש"ט און אלי זענין מיט אים גיגאנגן; הרב מקוטוב איז פיר אריין גיגאנגן האט דיא אשה גזאגט ברוך הבא קדוש וטהור און אוך צו איטליכן ווער עש איז אריין גיגנגן פון זי הט זי אטליכן גיגט זייני מעלו' און ר' ישראל בעש"ט איז צום הינטרשטן אריין גגנגן ער איז איינגר מאן גווען זאגט זיא ברוך הבא ר' ישראל דוא מיינסט אפשר איך האב פר דיר מורא. ניין איך הב גיט קיין מורא פר דיר איך ווייס אז מען האט דיך בשווארין פון אובין אין הימל אז דו זאלשט גיט עוסק זיין בשמות הקדו- שים ביו די וועשט זיין זעקש און דרייסיג יאר; האבן די לייט גפרעגט זי וואס זאגשטו אין זי זאגט ווייטר דש דר עולם הט גיט פר שטאנן וואס זי זאגט און ווייל זי הט עטליכי מאל דש גיזאגט הט שון דר

דפוס קאפוסט דף ד' עמ' ד'.

פ"א בא לעיר והי' שם אש' אחת משוגעת והיתה מגלה לכל אר"א תועבותיו וטובותיו וכשבא לעיר הבעש"ט ולה"ה ביקש ר' גרשון הנ"ל מהרב החסיד אב"ד דק"ק קוטב הרב החסיד המא"ה מ' משה שילויכו הבעש"ט לאות' האשה אולי יקבל ממנה איזה מוסר ויחזור למוטב והלכו כולם וכשנכנס הרב דק"ק קוטב אמרה ב"ה * קדוש וטהור וכן לכאר"א כפי מעלתו והבעש"ט נכנס באחרונה וכשראתה אותו ואמרה ב"ה ר' ישראל כי הי' עדיין רך בשנים אמרה לו אתה סבור שאני מפחד ממך לא כי אני ידעתי שהזהירו אותך מן השמי' שלא לעסוק בשמות הקדושים עד שישתלמו לך ששה ושלושים שנה והוא הי' נחב' אל הכלים והאנשים הנ"ל שאלו אות' מה אתה אומרת והיא כפלה בדבריה לפניהם עד שגער בה הבעש"ט ואמר לה ולא תשתוק הנ' אני מושיב עין ב"ד א' ויתירו לי ואותך אגרש מן האשה הזאת התחילה היא להתחנן אליו אני אשתוק והחסידיים שבאו עמו** הפצירו אותו שיתירו לו ויגרשנו מן האשה והבעש"ט ביקש מהם שלא להתירו כי מסוכן הוא מאד והם לא הרפו ממנו אז אמר הבעש"ט ראה מה שגרמת ע"כ צעתי שתלך בטוב מן האשה האנתנו כולנו נלמד בעבורך ושאל אותו שמו ואמר לא אוכל לגלות לפני רבים ילכו מכאן האנשים ואגלה לך כי חרפה היא לבניו שיש בעיר הזאת וכשפנו

* ברוך הבא. וראה המקבילה בידיית.

** כלומר, באותו זמן הנ"ל.

J. Weiss, A Circle of Pneumatics in Pre-

29 כך מפרש י. וייס את הסיפור. ראה:

.Hasidim, J.J.S, 1957, p. 212

משם האנשים גלה לו מי הוא וגם חמי ז"ל הי' מכירו ולא בעשה רוח אלא בשביל שלץ מהחסידים דק"ק קוטב ואותו הרוח הפריד א"ע מן האשה הזאת בטוב".

גהערט האבן זיא אן גיהובן צו בעטן אים ער זאל לאזין מתיר זיין הט ער ניט גוואלט ער הט גיזאגט עש איז מסוכן פר אים אז ער וועט הייסן מתיר זיין הט ער זיי זייער גיבעטן אז זיי זאלן אים גיט מתיר זיין: זאגט דר בעש"ט צו איר זעסטו וואס דו האסט גורם גוועזן מיט דיני רייד דרום בעט איך דרך אז דו זאלשט אליק מיט גיטן ארוש פון דער אשה און מיר וועלען אלי פר דיר לערנן הט דר רוח צו גזאגט ארום גיין מיט גיטין: הט דר בעש"ט גיפרעגט דעם רוח זאג מיר ווער ביסטו, ענטפרט ער איך קען דיר אצונדרט ניט זאגן ווארום עש וועט זיין אחרפה מייני קינדר וואש זענן היא אין שטאט; עש איז דא פיל לייט אז זייא וועלן וועק גיין וועל איד דיר זאגן: און איז גוועזן אז זיא זענן אוועק גיגאנגן האט ער אים גיזאגט ווער ער איז: און הט גיפאלגט דעם בעש"ט און איז מיט גיטין שטיל ארוש גיגאנגין פון דער אשה. נאך דעם איז דער בעש"ט אבישל חביב גיווארן אבר מען האט אליין ניט גווישט וואש דאש איז און וואש דש בטייט אבר פר איין פראסטק ועם הארץ האבין אים אלי גיהאלטן.

מן העובדה ש'ר' משה אב"ד קוטוב הוא שהביא את הבעש"ט בפני האשה, ניתן ללמוד כי "העיר" שבה נתרחשה העלילה היא קוטוב. ומכוחו, שהאיש שלפי בקשתו הביא ר' משה את הבעש"ט בפניה היה ר' גרשון, יש להסיק כי המעשה ארע בתקופה שבה גר הלה בקוטוב. ברם, קביעה זו מעוררת קושי כרונולוגי. מקובל שר' גרשון חי זמן רב בקוטוב, ומכאן כינויו "קוטוור"³⁰. מקוטוב עבר לבראדי, ובה ישב עד עלייתו לארץ ישראל³¹. אימתי עבר — לא נודע, אך לפי המסורת שב"שבחי הבעש"ט" יש לקבוע את תחילת ישיבתו בבראדי לפני נישואיו (השניים) של הבעש"ט. שכן הבעש"ט בא לבראדי לבקש מר' גרשון את קיום כתב האירוסין שלו עם אחותו, ואז נפגשו השניים לראשונה³².

סדר זמנים זה, המקובל על כל החוקרים³³, אינו מתיישב עם הנחת קוטוב כמקום האירוע ב"מעשה באשה משוגעת", שכן ממהלך התיאור ברור כי הבעש"ט היה אותו זמן נשוי³⁴. ברם, הסתירה תתיישב אם, בניגוד לסברה המקובלת, נקדים

30 השיל במאמרו הג"ל, עמ' י"ז—י"ח.

31 אמנם, לפני עלייתו לא"י חי תקופה מסוימת במעזיבוז, שם היה מלמד את צבי בן הבעש"ט. ראה אגרת ר' גרשון לבעש"ט, ברכת הארץ, טבריה תרס"ד, ס"י שכ"ז: "אוהבי ובן אחותי ידידי ותלמיד'י תבירי כ"מ צבי הירש נ"י, בקשתי שטוחה שתתמיד בלימד למען לא יהי' טרחתי עמך בחנם ח"ו, ואתה ידעת שטרחתי ויגעתי לא באתי לק"ק מעובוש אלא בשבילך ובי"ה שהבאתי אותך על דרך התורה". השיל סבור (מאמרו שם, עמ' כ"ח) כי ר' גרשון ישב במעזיבוח שלש שנים.

32 דפוס קאפוטט, דף ג', עמ' א'; שם, דפוס קארעץ, פרק ה', דף ג' עמ' ד'.

33 ראה למשל, וייס במאמרו הגאגלי הג"ל, עמ' 211.

34 שלש ראיות לדבר. א. לפי התיאור ב"שבחי הבעש"ט", היתה הפגישה בין הבעש"ט ובין ר' גרשון, בה תבע הבעש"ט מגיסו לעתיד את קיום הנישואין, פגישתם הראשונה. ב. אותו מאורע, שנתרחש בבית האשה המשוגעת, פותח במלים: "פ"א בא לעיר". וקודם לו תיאור מחיי הבעש"ט ואשתו "בכפר קטן על השיינק". ואין לנתק את גוף הסיפור מהפתיחה. ג. והוא העיקר; במהדורת יידיש של הסיפור נאמר במפורש: "ר' גרשון ביקש מהרב מקוטוב, שיביא את גיסו ישראל אל האשה". מטעם זה אין לקבל

את בראדי כמקום מגורי ר' גרשון. גם המהדיר ביידיש, שלפי מיטב הבנתי שומר בקפדנות על סדר של מוקדם ומאוחר עד לאחר תקופת ההתגלות (ועיין להלן), בונה את הפרקים הראשונים כך שמשתמע מהם כי תחילה ישב ר' גרשון בבראדי ואח"כ בקוטוב.³⁵

אמנם, הקדמת בראדי לקוטוב כמקום מושבו של ר' גרשון עומדת בסתירה להנחה בדבר השתייכותו לחכמי קלויז בראדי, שכן קבוצת חסידים זו נתגבשה רק בסוף שנות השלושים למאה הי"ח [ראה: ג"מ גלבר, תולדות בראדי, ירושלים תשט"ו, עמ' 332] לסוגיא זו אחזור אי"ה במקום אחר.

הנקודה המרכזית בסיפור זה הוא גילוייה של האשה על האזהרה שהוזהר הבעש"ט מן השמים שלא לעסוק בשמות קדושים כל עוד לא מלאו לו שלשים ושש שנה. ומכלל לאו אתה שומע הן. כך מובאת, לראשונה בפומבי, הבשורה כי הבעש"ט נועד להיות בעל שם, להבדיל מן הסיפור הקודם, בו נתגלה הבעש"ט רק ליחיד. כותרת הסיפור במהדורת יידיש מאשרת מגמה זאת: "איז דיין פרק ווערט דר ציילט וויא דר בעש"ט האט אן גהייבן מפורסים ווערן"³⁶.

ממהדורת יידיש של השבחים אנו למדים, כי לא כל הנוכחים באותו מעמד הופתעו מגילויי האשה. הרב מקוטוב, שהביא את הבעש"ט לפני האשה, כבר הכיר אותו, "כאמור למעלה", כלומר: בסיפור ההתגלות הקודם, שבו הביא ר' גרשון את הבעש"ט לפני "הרב אב"ד", כדי שיאמר לו דברי מוסר. אם כן הדבר, אירעה העלייה, בשני הסיפורים, בקוטוב, שם התגורר באותו זמן ר' גרשון. לפי מהדורת יידיש של השבחים ידע ר' משה את סגולותיו העל-טבעיות של הבעש"ט, ובהביאו אותו אל האשה רק נעתר לבקשת ר' גרשון, שכן כתוב: הוא נאלץ למלא את רצונו של ר' גרשון. מה היה טיב היחסים בין הרב מקוטוב לבין ר' גרשון, ומדוע נאלץ לזה — לא נודע.³⁷

מגרונה של האשה דיבר רוח, שבמצוות הבעש"ט עזב אותה "כטוב", היינו מבלי לגרום נזק ומבלי לפגוע במישהו. אותו רוח מוזהה במהדורה העברית עם רוחו של איש שלעז "מהחסידים דק"ק קוטוב", ומשתמע מכאן דבר קיומה של קבוצת חסידים בקוטוב. אמנם הידיעה מופיעה במהדורה העברית בלבד. המלקט של מהדורה זו אומר שחמיו הכיר את האיש, ואילו המהדיר של שבחי הבעש"ט ביידיש, שגמגע מלהוכיח את ר' אלכסנדר שוחט (חמיו של ר' דוב בער שוחט, בעל "שבחי הבעש"ט" בעברית), אינו מביא ידיעה זו. אך אין בכך כדי לערער

את סברת וייס, במאמרו הנ"ל עמ' 211, הקובע את "מעשה האשה המשוגעת" לפני נישואי הבעש"ט עם אחות ר' גרשון.

35 לא למותר לציין, כי לפי ידיעות שבידנו קיבלה קוטוב זכויות לייסוד ישוב przywilej erekcyjny רק בשנת 1715, ואז גם החלו יהודים להתישב שם ולפתח במהירות את יישובם. ההיסטוריון הפולני, המביא ידיעות אלה מתאונן, כי היהודים מתנהגים "כאילו נוסד הישוב עברום". ראה Słownik Geograficzny, 1880, כרך 5, ערך קוטוב — Kuty.

36 גם בפרק שלפני כן (י"ב) כותרת דומה, ברם אין תוכנו מצדיק אותה, וכנראה נשתרבה בטעות.

37 השיל (הנ"ל, עמ' י"ח) מביא כמה ידיעות על היחסים בין השניים. מספרים כי ר' גרשון שימש דיין בבית מדרשו של ר' משה וכי היו גיסים; ר' גרשון היה חבר בחברה חסידים בקוטוב, שר' משה עמד בראשו. אך אין אסמכתא לידיעות אלה. מכל מקום ברור, כי לימים הרכין ר' משה את ראשו בפני ר' ישראל בעל שם טוב.

את מהימנותה. דבר קיומה של חברות חסידים בקוטוב ידוע לנו גם מסיפורים אחרים. בגוף הסיפור שאנו דנים בו עתה, מתארת התיבה "חסידים" את האנשים שבאו אל האשה יחד עם הבעש"ט ועם הרב מקוטוב. אמנם במהדורת יידיש כתוב: "החברים", אך סבורני שהכוונה לראשונה מן התיבות "חבורה של חסידים"³⁸ כלומר, חברי החבורה.

סיפור הרוח מביא אותנו לשני סיפורים נוספים, שעלילתם נתקיימה אף היא בקוטוב, והקשורים אף הם בחבורת חסידים באותו מקום.

סיפור מוזר על איש מקוטוב, בשם טעקטינר או טיקטינר³⁹, שהיה מדבר תמיד [רעות] על ה"חברה של חסידים"⁴⁰. פעם אחת פגע טיקטינר זה בר' אהרן, גיסו של הבעש"ט (אחיו של ר' גרשון), לאחר שהלה התריס כנגדו על דבריו בגנות החסידים. ר' גרשון החריס את טיקטינר, שמת כעבור ימים מרעטים והיה לקליפה. אחר שנים אחדות מת ר' אהרן ואז נתלבשה בו הקליפה. את הקליפה ראו בחלום, תחילה ר' גרשון ולאחר מכן ר' ליב המוכיח מפולגנא. הסיפור מובא בשבחי הבעש"ט בשתי המהדורות⁴¹, וכרגיל — בשינויי לשון. גרשום אחד השינויים האופייניים. במהדורה העברית נאמר: "ואח"כ ראה אותו ר' ליב מוכיח מפולגנאי ג"כ תוך שבעה (ממות ר' אהרן) והציץ על הסימן וראה שהוא ר' אהרן בעצמו". המשפט סתום ולא ברור לאיזה סימן הכוונה. אך הדבר מתברר לפי הדפוס ביידיש, שם נאמר: "ר' גרשון האט דש דר צילט פר דעם פולגאר מוכיח⁴² דר רבי ליב מוכיח מפולגנאי האט אוך גזעהו ר' אהרן אין חלום אונ האט אבליג גיטאן אוף דעם סימן וואס עס איז פר האנדן אוב ער איז פר שטעלט אבר ניט". משמע, ישנו סימן שעל פיו ניתן להבחין אם נראית דמות הנפטר או רק קליפה שנתלבשה בו.

גם המהדיר העברי יודע משמעותו של הסימן האמור, אך לא בסיפור שלפנינו אלא בסיפור אחר, שעליו נדון מיד. "כי הרב אמר שהיה להם סימן לידע אם זה המת עצמו או לאו". ובכך מתאשרת הגירסא ביידיש של הסיפור על טיקטינר⁴³. חשוב מזה הוא הסיפור האחר, המופיע רק במהדורה העברית של שבחי הבעש"ט⁴⁴, שר' נחמן מקוטוב הוא גיבורו הראשי⁴⁵.

על ר' נחמן, שהיה "מחזיק כפר", כלומר חוכר⁴⁶, נאמר כי "היה שולח לעיד⁴⁷ אל בני החבורה קדישא לכאור"א זה שצריכין לתקן בזה העולם מחטאיו והי' הכל אמת". נמצא כי ר' נחמן עשה כמעשה האשה הנ"ל, שגילתה לפונים אליה את

38 עיין להלן, הערה 40.

39 במהדורה העברית: טעקטינר; במהדורת יידיש: טיקטינר. הוא הנכון, שכן השם נגזר משם העיר טיקטין.

40 הנוסח ביידיש: חבורה פון חסידים.

41 דפוס קאפוסט, דף י"ז, עמ' א'; דפוס קארעץ, פרק כ"ט.

42 שר' גרשון סיפר על כך למוכיח מפולגנא — ידיעה זו חסרה במהדורה העברית.

43 על האפשרות להבחין בין דמות המת ובין "שד או מזיק" שנתלבשו בו, ראה ס' חסידים, מהדורת מרגליות (ירושלים תשי"ז), עמ' תמ"ה, ס' תשכ"ח.

44 דפוס קאפוסט, דף כ"ז עמ' א'—ב'.

45 על דמותו ההסטורית של ר' נחמן ראה: א"י השל, ר' נחמן מקוטוב, חברו של הבעש"ט, ספר היובל לצבי וולפסון, תשכ"ה.

46 ר' נחמן היה היחיד מחוג הבעש"ט, שאיש אמיד היה, חוכר כפר.

47 שם העיר לא התכרה, אך היתה זאת קוטוב. וכבר ציין זאת וייס במאמרו הנ"ל.

חטאיהם (וכן את מעשיהם הטובים), במגמת תיקון והחזרה בתשובה. והרי זאת היתה מטרת ר' גרשון כשהוליך את גיסו הבעש"ט אל האשה הזאת, "אולי יקבל ממנה איזה מוסר ויחזור למוטב"⁴⁸. אך בניגוד למסופר במעשה האשה, שהאנשים פנו אליה מרצונם הטוב, עוררה התנהגותו של ר' נחמן התמרמרות והתנגדות. "שחרה להם מאד על הנביאות כי ה' תנאי ביניהם שלא יתנבא שום אחד מהם". כנראה, שקדם לכן נהגו כן ל"נבא", ואין המספר מגלה מתי ועל שום מה שינו מהנהגתם זו.

ומשפנה המוכיח מפולגאה אל ר' נחמן בטרונאי על נבואותיו, אמר לו: "משוגגער נחמן". והשיב לו ר' נחמן: "אתה משוגע". כזכור, גם האשה מכונה בתואר כבוד זה: "משוגעת".

ר' נחמן טוען שאינו נביא ואינו מפר את התקנה שנתקבלה בחבורה, ואת הדברים שאמר לעמיתיו קיבל בחלום מקליפה אחת, שנתלכשה על מת: פלוני קצב אשר הפריע במכוון בשעת סעודה שלישית, שאליה הסבו אנשי החבורה אצל ר' משה מקוטוב. ר' משה כעס על הקצב והחרימו, והלה מת והיה לקליפה. וא"כ ארע המקרה בקוטוב, וזו היתה העיר שר' נחמן שלח לבני החבורה קדישא שבה מה עליהם לתקן. דבריו נאמרו מכח הקליפה, אשר גילתה לו את חטאיהם הנסתרים, ממש כשם שהאשה ידעה לגלות מעשי הפונים אליה מחמת הרוח ששכן בקרבה. שני הסיפורים קשורים בקוטוב, ובר' משה שהיה אב"ד בקהילה זו. ובשניהם (וכן במעשה הטיקטינר, שאף הוא התרחש בקוטוב) נתהוותה הקליפה — או הרוח — כתוצאה מפגיעה שפגע מאן דהוא בחסידים.

לאחר הגילויים בבית האשה המשוגעת, לפי מהדורת יידיש, לא חלה במעמדו של הבעש"ט אלא תמורה קלה, את אשר קרה בבית האשה לא ידעו להסביר, ולא נשתנתה הדעה עליו כעל "פראסטאק" ועם הארץ. אמנם, היחס אליו נהיה חיובי יותר, ובלשון המספר: הוא נתחבב קצת.

ג. סיפור התגלות שלישי: מעשה באורח לשבת שלא מרצונו ומעשה ההכרה

דפוס קאפוסט דף ד' ע"א—עמ' ב'.
איינר פון רבי גרשון זיין תלמיד איז גיפארין צו ר' גרשון דעם בעש"ט שוואגר איז ער אדורך גיפארין ווי דר בעש"ט איז גיזעסין הט מען אים צו גנומן מיט גרוש כבוד דש איז גווען אין יום ג' אז זיין האבן אפ גיגעסין רופט זיך אן דר אורח ר' גרשנס תלמיד: ישראל גרייט מיר אן די פערד איך וויל תיכף פארין איז ער גיגאנגן אונ האט גינזמן די פערד אונ הט אים אליין איין גישפאנט די פערד: זאגט דר בעש"ט צו אים וואס וואלט גוועזין אז איר זאלט דא שבת האלטין: דר תלמיד הייבט אן זייער צו לאכין אונ

וכשבא העת סמוך להתגלותו, נודמן שא' מתלמידי הרב מזהר"ג נסע להרב מזהר"ג והי' ביום ג' אצל הבעש"ט וקיבלו אותו בכבוד גדול ואחר האכילה אמר ישראל הכין לי הסוסים שאסע מיד, וכן עשה קשר הסוסים בעגלה: אח"ז אמ' הבעש"ט מה הי' אם הי' מעלתו שבת בכאן, ויהי לצחוק בעיניו, וכשנסע משם דרך חצי פרסה נשבר אצלו אופן א' וחזר לשם ונטל האופן ונסע לדרכו ובפעם שני נשבר לו דבר אחר. עד שנתעכב בזה גם יום ד' ויום ה' וגם ביום ו' נודמנו לו סבות רבות עד שהוכרח לשבות שם בכפר. והיה מצטער מאד על

אין אורעק גיפארן ווי ער אין אורעק גיפארן אהאלבי מיל אין ביא אים צו בראכין גוארן איין ראד האט עד זיך גמוזט אום קערן נאך אראד אז ער אין ווייטר גפארין אהאלבי מיל הט זיך אים ווידר צו בראכן איין אנדרי זאך אין ער ווידר צו ריק גיקומן עס הט זיך אים און גיפירט ביום ג' און מיטוואך און דאנרשטיג וואש גיט דר שרייבין אין ער אלטץ צו ריק גקומן וגם ביום ו' הט ער גיוואלט אורעק פארין הט זיך אים גיטראפין סבות ביו ער הט גימוזט בלייבין שבת ביי בעש"ט האט ער זיך זייער מצער גווען וואש ער בלייבט דא שבת ער האט זיך גטראכט וואש האלט איך דא שבת ביי אזא אגראבן ראנדר אפראסטק אין דארפס מאן: דר ווייל זיט ער ווי דש ווייב פון דעם בע"ש מאכט צוועלף חלות אוף שבת האט ער זיך זייער פו וואונדערט און פרעגט דש ווייב וואש טוג דיר צוועלף חלות: ענטפערט זיא וואש מיין מאן אין איין עם הארץ ער אין פארט אין אדם כשר איך האב גיועהן ביא מיין ברודר מאכט מען צוועלף חלות מאך איך אים און י"ב חלות: פרעגט ער זיא אין דא אבעדיל זאגט זיא עש אין דא אבעדיל און אמקוה פרעגט ער וואש טוג דש אייך. זאגט זיא ווידר מיין מאן גייט אלי טאג אין מקוה האטשי ער אין אפראסטאק פון דעסט וועגן האט זיך דר אורח פארט מצער גווען וואש ער אין דא גבליבן שבת האלטן עש אין גיקומן פו נאכט די צייט פון מנחה פרעגט דר אורח צום ווייב ייא אין דיין מאן זאגט זיא ער אין נאך אין פעלד ביא די בהמות הט דר אורח גידאווינט מנחה און מקבל שבת גווען און מעריב און גידאווינט און דר בעל שם טוב אין נאך גיט גקומן ער האט מתפלל גווען אין זיין שטיבל: דר נאך אין ער גיקומן אין גראבי קליידר און האט זיך גימאכט איין גראב קול: און זאגט גיט שבת מיט אגראב קול ווי אפראסטאק; און זאגט צום אורח איך האב אייך גיזאגט אז איר זאלט דא שבת האלטן אין אונז אוש גקומען: דר נאך הט זיך דר בע"ש גישטעלט ביא דר וואנט גלייך וויא ער דאוונט דר נאך האט דר בע"ש גיטראכט אז איך וועל אליין מאכט קידש

זה כי מה יעשה בכאן עם הכפרי ובתוך כך ראה הנה אשת הבעש"ט עושה י"ב חלות * ויתפלא מאוד ויאמר לאשתו למה לך י"ב חלות, ותשיב לו אם בעלי ע"ה מה בכך אדם כשר הוא וכאש' ראיתי אחי עוש' קידוש על י"ב חלות, אני עוש' לבעלי ג"כ וישאל אותם אם יש אצלם מרחץ ותאמ' יש וגם בית הטביל' ויאמ' למה לכם בית הטביל' ותאמר בעלי הוא אדם כשר והולך בכל יום למקו' עכ"ז האורח הי' מצטע' מאד על עכובו שם והנה הגיע העת להתפלל מנחה ויאמ' איה בעלך ותאמר הנה הוא בשדה עם הצאן והבקר. התפלל הוא לבדו מנחה וקבלת שבת ומעריב ועדיין לא בא הבעש"ט כי הוא התפלל בבית התבודדותו. ויהי כאשר בא לבית שינה טעמו ולבושו ודבורו ויאמר שבתא טבא. ויאמר לאורח, ראה אני אמרתי שתשבות בכאן וכך היה. ועמד הבעש"ט אל הכותל להראות אל' עש' מתפלל. אח"כ אמר הבעש"ט בלבו אם יעשה קידוש בעצמו כדרכו בדביקות נפלא ירא' ויבין האמת, לכן כיבד את האורח שיעשה קידוש. וישבו אל השלחן לאכול כדרך הכפרי אשתו ישבה אצלו, ואכלו את סעודת הליל' בשמחה וטוב לב, אבל האורח אינו יכול להסיר צערו מלבו ויאמר הבעש"ט אליו רבי אמור לנו ד"ת ואז היה פרשת שמות וסיפר לו כל המעשה מגלות מצרי' ביד פרע' כפשוטו. והציעו להאורח את המטה אצל השולחן, והו' שכב עם אשתו. ויהי בחצי הלילה ויקץ האורח וירא והנה אש גדול בוער על התנור וירץ אל התנור כי היה סבור שבערו העצים שעל התנור וירא והנה אור גדול ונדחף לאחוריו ויתעלף והעירו אותו. ויאמר הבעש"ט לא היה לך להסתכל במה שלא הורשית ויהי לפלא בעיניך ויהי בבקר וילך לבית התבודדותו להתפלל שם כדרכו, ובבואו לביתו בא שמח וטוב לב בנשיאת ראש והלך בביתו אנה ואנה וזמר אסדר לסעודתא ועשה קידושא רבא כדרכו בדביקות נפלא. ובתוך הסעודה ביקש את האורח שיאמר ד"ת, ולא היה יודע מה שיאמר לפניו כי הי' כמעט כמבולבל. ואמר לפניו מאמר עם פשט, והשיב לו הבעש"ט אני שמעתי פירוש

* על שאלות הלכתיות בקשר ל"ב חלות ראה: י"ו כהנא מבעיות הלכה בעקבות ה"חסי' דות", סיני ש' כג כרך מז (תש"ך), עמ' רנא—רנד.

אחר ע"ז המאמר, ואחר הסעודה הלך לבית התבודדותו, ואחר המנחה בא בהתגלות ואמר ד"ת רזין דאורייתא אשר לא שמעתן און מעולם. התפללו מעריב ועשה הבדלה כדרכו. אח"ז גזר עליו שיסע להרב מהור"ג ולא יגלה זאת. כי אם שילך לכת החסידים הגדולים אשר היו בעיר וגם להרב דקהילה: ויאמר בזה"ל הנה יש אור גדול בסביבות קהילתכם מהראוי שתלכו אחריו להביאו העיר, וכששמעו הדברים אלה כל החסידים וגם הרב נגמר בדעת כול' כי הבעש"ט הוא זה האיש. וזכרו על כל הפליאות שהיו' להם עליו שעתה הכל טוב וישר והלכו כולם לכפר שלו לבקש אותו שיבא העירה. והבעש"ט ראה מקודם ונסע לעיר, והם יצאו לקראתו. וכשפגעו זה בזה ירדו כולם למקום א' ועשו בייער כסא מענפי אילנות והושיבהו עליהם וקיבלו אותו לרב עליהם והבעש"ט אמר לפניהם ד"ת.

וועט ער דאך זעהן מיין התלהבות האט דר בע"ש כלאמרשט אויש גידאוונט אין דר גיך ווי אדארפס מאן און הט גיהייסן דר אורח זאל קידוש מאכן ווארם אז ער וועט אליין מאכן קידוש וועט ער דאך זעהן און הערן מייני דבורים מיט התלהבות און האבן זיך גיועצט עסין ווי אדארפס מאן דש ווייב איז גיועסין לעבן אים: און האבן גיגעסין דר בעש"ט מיט דעם ווייב זענן גוועזן לוסטיג אבר דר אורח איז גועסן מיט גרוש צער ווייל ער איז דא שבת גבליבן: זאגט דר בעש"ט צום אורח זאגט אביסל דברי תורה: די סדרה איז גוועזן פרשה שמות האט דר אורח דר ציילט גאר די מעשה פון מצרים וויא מן האט גינזמן די יהודים אין גלות וויא עש איז גוועזן גלייך וויא אין פסוק שטייט

און דר בע"ש הט צו גיהערט גלייך וויא מען

דר ציילט אים אבישל נאייס האט מען גבעט דעם אורח אובן אן ביין טיש און דר בעש"ט הט זיך גלייגט אין בעט מיט זיין ווייב: עס איז גיקומן ארום האלבי נאכט הט זיך דר אורח אויף גיחאפט און האט אבליג גיטאן אויף דעם אובן האט ער גועהן אז אויף דעם אובן איז ליכטיג האט ער גמיינט עש ברענט אויף דעם אובן און איז אויף גשטענן ער האט גמיינט אז די שפענר און האליץ ברענט אויף דעם אובן וויא ער איז גיקומן נאהנט צום אובן הט ער גווען גרושי לעכטיקייט הט ער אשפרונג גיטאן און איז חלש גבלעבן און מען הט אים דר מינטערט: זאגט דר בעש"ט צום אורח קוק ניט ווי מען דארף ניט: אין דר פריא איז דער בע"ש גיגאנגן דאוונן אין זיין שטיבל וויא ער האט גיהאט התבודדות ווי זיין סדר איז תמיד: און אז ער איז אהיים גיקומן איז ער גיקומן לוסטיג און האט שון זיך אויף גיהיבן בגלוי ליסטקיר הייט און הט גיזאגט אסדר לסעודתא מיט אגיאנג און האט גימאכט קידוש וויא זיין סדר איז תמיד מיט גרויס פרימקייט און האבן זיך גיועצט עסין און דר בעש"ט בעט דעם אורח אז ער זאל זאגין ווידר דברי תורה דר אורח איז גאר ממש מבלבל גווארן ער ווייש זיך קיין עצה ניט געבן ער ווייש ניט וואס פר אתורה ער זאל פר אים זאגן און הט אים גיזאגט איין מאמר מיט איין פשט: זאגט דר בע"ש איך האב גיהערט איין אנדרן פירש אויף דעם מאמר: נאך דר סעודה איז ער גיגאנגן אין זיין התבודדות שטיבל: נאך מנחה איז ער שון גיקומן אהיים מיט התגלות און האט גיזאגט דברי תורה ביא שלש סעודות גרושי סודות התורה וואש מען האט דאש קיין מאל ניט גיהערט און הט גידאוונט מערב און האט גמאכט הבדלה וויא זיין סדר איז: דר נאך הט ער גזר גווען אז ער וועט זיין ביי רבי גרשון זאל ער ניט מגלה זיין קיין שום זאך נאר צו דיא חסידים און רב זאלשטו גיין און זאלשט זאגן בזה הלשון עש איז דא ארום איין איין אור גדול עש איז רעכט אז איר זאלט אים ברענגן אין שטאט אריין: אז די חסידים אין דר רב הבן דש גהערט איז ביי זיי אלי גבליבן דש מוז זיין דר רבי ישראל און האבן זיך דר מאנט אלי פליאות וואש דר רבי ישראל הט גיטאן וואש הט זיך גידאכט ווי ניט קיין בר דעת און אנדרי זאכן וואס ער האט גטאן איז אלץ טוב וישר איז גבליבן ביי אלי אז זי זלן פארן אין דארף און בעטן אים ער זאל קומן אין שטאט אריין און דר בעש"ט הט גיווסט אז זיא פארן צו אים איז ער אליין גיפארן אין שטאט אריין האבן זיא איבן בויגענט און זענן אראפ גיגאנגן פון די וועגין: און האבן גימאכט אין וואלד איין אורט פון הלץ צווישן די ביימר פון די צווייגן האבן זיא גימאכט וויא איין בימה און האבן אים אוף גינזמן אוף זיך פר איין רבי: און ער הט זיא גיזאגט דברי תורה:

אדם, שלא פורש בשמו, והמוגדר כתלמידו של ר' גרשון מקוטוב⁴⁹, היה בדרך לרבו ונקלע למקום הבעש"ט. אף כי הגיע ביום ג' בשבוע ארעו כמה מעשיי פלא הוא נאלץ לשהות במקום בשבת.

בתוך כך הופתע האורח ממה שהכפרי נוהג כמנהג חסידים ואנשי מעשה. אחר כך באה ההפתעה הגדולה, שהביאתו לידי התעלפות, הוא האור הגדול שבקע בחצות הלילה במקום מושב המארח. למחרת, ביום השבת, הסיר הבעש"ט את המסווה מעל פניו, ונתגלתה דמותו האמיתית. הוא התפלל, זימר וקידש "בדביקות נפלאה", ולקראת סוף היום, אחר תפילת מנחה בחדר ההתבודדות, בא הביתה "בהתגלות", ובסעודה השלישית אמר דברי תורה "רוזן דאורייתא אשר לא שמעתן און מימיו".

ועדיין אין כאן אלא סיפור נוסף של התגלות הבעש"ט בפני אדם יחיד, כפי שנתגלה כבר ב"מעשה בתפילין בחול-המערד" הנ"ל, אלא שצורף כאן מעשה אחר, שאינו בהכרח קשור עמו. המדובר בשליחות שהטיל הבעש"ט על האורח להודיע בעיר, לרב ולחסידים, את דבר קיומו של "אור גדול", וכי "מהראוי" לילך אחריו ולהומיננו לעיר. האזהרה שהזהיר הבעש"ט את האורח — לפי מהדורת יידיש — לא לגלות דבר לר' גרשון, באה כנראה מתוך החשש, שמא יפריע ר' גרשון בביצוע השליחות, מחמת יחסו השלילי אליו. האורח עשה כמצווה וכתוצאה קיבלוהו לרב⁵⁰ עליהם, והוא אמר לפניהם דברי תורה.

פרופ' דינור⁵¹ דן, בין היתר, במקומן של חבורות חסידים שלפני הבעש"ט, ובזיקתה של חסידות הבעש"ט אליהן. מן הסיפא של הסיפור הזה הסיק, כי התגלות הבעש"ט לא היתה "אלא בזה שכת החסידים הגדולים אשר היו בעיר (ברודי) הכירו בו וקיבלו אותו לרב עליהם". העיר עלומת השם מזוהה איפוא, עם ברודי, וכת החסידים הגדולים זהה עם חכמי הקלויז שבה. דינור מודה שלסיפור "מגמה מסויימת", להראות כי חכמי הקלויז, שאפילו מתנגדיה הקיצוניים של החסידות החדו בגדולתם, החדו גם הם בבעש"ט. אך אין מגמתיות זו מפקיעה, לדעתו, את מהימנות הסיפור, שעיקרו: המאמצים שעשה הבעש"ט להשיג הכרה אצל חבורות חסידים שנתקיימו עוד לפני הופעתו הציבורית.

לא כך דעתו של ג. שלום. גם הוא מסכים שהמספר נתכוון לחכמי הקלויז בבראדי, אך טוען כי "הסיפור בדוי מראשו ועד סופו ונמצא בחלק הפאנסטי ביותר של כל ס' "שבחי הבעש"ט" שאין לו כל בסיס היסטורי". אלה "הסיפורים שהמדפיס הוסיף בכ"י של השבחים ו"שמע" אותם בשם ר' שניאור זלמן מלאדי, אשר תרם דווקא את החלק הבלתי מציאותי ביותר בס' "שבחי הבעש"ט"⁵².

להנחת ג. שלום יש להעיר, כי הסיפור "מעשה באורח לשבת שלא מרצונו", כמו כל הסיפורים בחלק הראשון של "שבחי הבעש"ט", נמצא גם במהדורת יידיש,

49 השיל סבור, כי היה זה "כנראה" ר' אלעזר רוקח. ראה מאמרו, שם, הערה 37.
50 הנוסח ביידיש: לרבי.

51 במאמרו הגדול "ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשפחיים". תחילה בכתב-עת "ציון", ולאחר-מכן באסופת מאמריו "במפנה הדורות", ירושלים תשט"ו, עמ' 159—160.

52 ג. שלום, שתי העדויות הראשונות על חבורות החסידים והבעש"ט, תרביץ, ש' כ"ו, תש"ט, עמ' 228. לפרופ' שלום גם הוכחה היסטורית נגד ההנחה המקשרת את ראשית דרכו של הבעש"ט כמנהיג רוחני לענין קבלתו ע"י "כת החסידים בראדי".

ומהדורה זאת דבר אין לה עם המדפיס של המהדורה העברית ולא עם המסורות שהלה שמע בשם "האדמו"ר" שאותו מזהים החוקרים עם ר' שניאור זלמן. להלן נדון בשאלה מה בעצם "שמע" ר' ישראל יפה, מדפיס "שבחי הבעש"ט" דפוס קאפוסט, בשם אדמו"ר נבג"ם. אך כבר עתה בדין לומר, כי הוא לא הוסיף סיפורים על אלה שמצא בכתבים לפני שנוקק למסורות שמקורן "האדמו"ר".

אלא שבכך לא נתמצתה עדיין פרשת בראדי בסיפור זה. פסקא קצרה ובה תיאור מצבו של הבעש"ט בימים שקדמו למעשה ההתגלות השני, שכבר הבאנו ממנה לעיל, מערערת מכל וכל את דעת דינור שמדובר כאן על הכרה מצד חכמי קלויז בראדי. אמנם, אין להוציא מכלל אפשרות שהנהגה הדתית של ר' ישראל בעל שם טוב החלה כאשר קבוצת חסידים מן החבורות שקדמו להופעת החסידות הבעש"טית, הודתה בו כבאישיות דתית מיוחדת וחבריה הרכינו ראש לפניו. ולכן אין לשלול מראש דבר אמת מן הסיפור, כדעת ג. שלום. ברם, סבורני, כי המספרים בשבח הבעש"ט לא התכוונו לחכמי קלויז בראדי, כי אם לחבורת החסידים שהיתה בקהילת קוטוב.

היכן מקום מושבו של הבעש"ט באותם הימים? נעיין בדברים שנאמרו ב"שבחי הבעש"ט".

דפוס קארעץ, פרק יב
 "דר כלל פון דר זאך הרב מהורר ר'
 ישראל בעש"ט האט זיך נוהג גוועזן מיט
 גרוש פרישט וטהרה ותענית אונ איז
 גועסין אגאנצי וואך פון יענער זייט טייך
 וואש הט גהיישן פרוט נאר יין שרף פלעגט
 ער דעם ווייב ברענגן ווייטר איז ער
 גועסין בונדר: אהיים איז ער גיקומן
 משבת לשבת איין מאל אין דר וואך האט
 ער גיגעסין נאר ברוט".

דפוס קאפוסט, דף ד עמ' ד
 "כי הוא ישב בכפר קטן על השינג והיה
 דרכו כשהבי' לאשתו הי"ש הלך להתבודדו'
 במעבר הנהר הנקר' פרוט ושם הי' לו
 בהר סלע כמו בית קטן נחצב בהר והי'
 לוקח לו לחם אחת על סעודה אחת והי'
 אוכל פ"א בשבוע כך התענה כמה שנים
 ועש"ק הי' בא לביתו".

משמע מכאן, כי ביתו של הבעש"ט נמצא בכפר, ששכן מעבר האחד של הנהר פרוט, ואילו מקום התבודדותו היה מעברו השני של הנהר. מבט במפה הגיאוגראפית יגלה, כי בראדי רחוקה מן הפרוט כ-200 ק"מ בקו אוירי ואילו המרחק מנהר זה לקוטוב אינו מגיע כדי עשירית מזה. אין איפוא כל ספק בדבר, כי העיר שבקרבתה נמצא הכפר שבו התגורר הבעש"ט ואשתו החזיקה בפונדק, אינה אלא קוטוב.

ומכאן — לסיפור ההתגלות השלישי:

המעשה ב"אורח לשבת שלא מרצונו" ארע, כאשר איש המכונה "אחד מתלמידי ר' גרשון", היה בדרך לרבו וסר לבעש"ט, ודאי כדי לפרש קמעה בפונדקו. הוא בא אליו ביום ג' ובימים הבאים, עד יום ו' ועד בכלל, עשה נסיונות נפל, כדי להגיע לרבו, אך נאלץ לשוב על עקביו. היעלה על הדעת, כי בצאת האיש מכפר שעל הפרוט התכווין להגיע לבראדי לפני כניסת השבת, מרחק של מאות קילומטרים, אף כי יצא רק ביום ו' או אף יום או יומיים קודם לכן? סביר איפוא להניח, כי יעד הנסיעה לא היתה בראדי הרחוקה אלא קוטוב הסמוכה וכי שם התגורר אז ר' גרשון.

קביעה זו תבהיר את מהלך המאורעות הקשורים בפרשת ההתגלות, כפי ששורטט על-ידנו לעיל. ימצא אישור לכך, כי שני סיפורי ההתגלות הראשונים מתייחסים לחסידים שהיו בקוטוב; יובן מדוע כוונה שליחת הבעש"ט, במעשה ההתגלות השלישי, גם אל "הרב". שכן ר' משה אב"ד דקוטוב, היה חבר בחבורת חסידי קוטוב, בביתו הסבו אנשיה למסיבת שלש סעודות בשבת והוא עצמו היה מעורב בשני אירועי ההתגלות, כמסופר לעיל. ולא עוד, אלא היה זה הרב מקוטוב, שלפניו נחשף הבעש"ט לראשונה (ב"מעשה בתפלין בחול-המועד"), אך הלה גזר עליו לשמור את הדבר בסוד. ועתה, כך נדמה, אותת לו הבעש"ט, שהגיעה שעת ההתגלות המלאה, הפומבית. ואחרון אחרון, ייקבע כי בראדי קדמה לקוטוב כמקום מגורי ר' גרשון. גישואי הבעש"ט נערכו בעת שר' גרשון ישב בבראדי, ואילו אירועי ההתגלות נתקיימו שנים מספר לאחר מכן, בהיות הבעש"ט גשוי. ואז נמצא ר' גרשון בקוטוב.

ולסימו של הדיון בסוגיית זו: אירועי ההתגלות, הקשורים בקוטוב ובסביבותיה תואמים מסורות, שרווחו בקוטוב, כי הבעש"ט התהלך קודם ההתגלות בכפרים שבקרבת קוטוב וכי הוא "נתגלה" על ידי ר' משה אב"ד קהילה זו. וכך אנו קוראים בספר, שמחברו היה אב"ד קוטוב:

"אגשי עירנו... אומרים כי מקובל בדיהם אשר הרה"ק הר' ישראל בעש"ט זצ"ל הי' מסתתר פה ובהכפרים אשר סביבות העיר הזאת והרה"ק ר"מ [ר' משה] זצ"ל הי' רבו וקשיש ממנו והודיע טבעו בעולם וכ"כ בס' ענף עץ אבות (צד כ"ט) בשם מגלת יוחסין כת"י אשר הבעש"ט זצ"ל נתגלה על ידו"⁵³.

ניתן עתה את הדעת לכמה שינויי נוסח אופייניים בין שתי המהדורות. כשנאלץ האורח לשבות אצל הבעש"ט, נאמר במהדורה העברית: "ויהי מצטער מאד על זה כי מה יעשה בכאן עם הכפרי". ובמהדורת יידיש: "הוא חשב לעצמו, מה אני עושה כאן בשבת אצל חוכר גס, פראסטאק, כפרי". שוב לפנינו התופעה הנזכרת לעיל, שהמהדיר העברי נמנע מלהעלות על הכתב ביטויי גנאי וזלזול בבעש"ט. חזור הבעש"ט בליל שבת מחדר ההתבודדות שלו. כתוב במהדורה העברית: "ויהי כאשר בא לבית שינה טעמו ולבושו ודבורו ויאמר שבתא טבא". וביידיש "אחר כך הוא בא [לבית] בבגדים גסים ועשה לעצמו קול גס, ואמר שבתא טבא בקול גס כמו פראסטאק". הכותב יידיש שירטט את המצב בקורים חדים, בציריות ובדיוק יתר העולים בהרבה על אלה של הכותב עברית.

לסוג זה שייך גם הקטע הבא:

נוסח עברי: "ויהי בחצי הלילה ויקץ האורח וירא והנה אש גדול בוער על התנור וירץ אל התנור כי היה סבור שבערו העצים שעל התנור וירא והנה אור גדול ונדחף לאחוריו ויתעלף".

ובמהדורת יידיש: "ויהי בחצי הלילה ויקץ האורח, ויבט על התנור (חסר בעברית) וירא שהתנור מואר (ברור, שלא ראה אש, בנוסח העברי, אלא אור), ויתשוב שבערה על התנור, וכאשר התקרב אל התנור (חסר בעברית), ראה תאורה גדולה (מקביל לאור גדול בעברית), קפץ (ברור, שלא נדחף, כמו בנוסח העברי) וגר".

53 חיים גילערנטער, עונג חיים לשבת, מונקטש תרס"ח, הקדמה.

ד. סיפור התגלות רביעי: ועוד מעשה באורח בעל-כורחו

דפוס קארעץ, פרק ט"ו.
 הרב רבי דוד מקלייזבר איז גיפארין נאך חנוכה געלט און פר בלאגוט צום דעם דארף ווי הרב רבי ישראל בעש"ט איז גיזעסין: איז ער גיקומן אין שטוב אריין און הט גיפרעגט זיך ווייב ווי איט דיין מאן האט זיא גיזאגט ער איז ביין ראגדר אין העלפט אן טריינקען די בהמות אביר ער איז גיזעסן אין זיך התבודדות שטיבל: הט רבי דוד גיזאגט וואס וועל איך דא עסין האט זיא גיזאגט עש איז דא איין עוף וואש מיין מאן האט גיקולט זעט דעם חליף אובר ער וועט אייך גיפעלין וועל איך אייך קאחק האט ער גיזעהן דעם חליף איז אים וואול גיפעלין און האט גייהישין קאחין: די צדקית איז גיגאנגין און האט מודיע גוועזן איר מאן הרב רבי ישראל איז ער גיקומן אהיים און האט זיך גימאכט גלייך וויא ער קומט פון דעם מוססין און האט אים משמש גוועזן וויא דר סדר איז פון איין ערלכין פראסטק אדארפס מאן איז משמש איין מגיד איין רבי און האט אים אליין, דווקא גיבעט אף דר נאכט און האט אים אליין גישטעלט וואסר און אין וואש וואשין זיך און ער אליין הט זיך גילייגט אן בעט מיט דעם ווייב אווא וויא אגראביר פראסטיק ארענדער און ביא דר נאכט איז דר בעל שם אף גישטאנין ווארום ער פלעגט גיט צו שלאפן נאר צווייא שעה און הט זיך גיזעצט אונטרן אובין און האט עוסק גוועזן אין וואש ער איז תמיד עוסק אז ר' דוד האט זיך אף גיהאפט האט ער גיזעהן אונטרן אובין אגרושי לעכטיקט הט ער אף גיוועקט דעם בעל שמש ווייב און האט גישריגיג חנה חנה עש ברענט אונטער אובין: זאגט זיא צו אים אידר איך וועל אן טאן דעם שלייער און דש קלייד וועט זייער פלאקרין גייט זייט מוחל אליין מיט וואסר וועט איר פר לעשין ווי ער קומט צום אונטרין אובין האט ער גיזעהן דר רבי ישראל

דפוס קאפוסט, דף ו' עמ' ב'.
 שמעתי מהרב ר' גדלי' גם מחמי מעשה שהי' ר' דוד מ"מ דק"ק קאלימ"י נסע אחר מעות חנוכה ותעה בדרך ובא לבית הבעש"ט לעה"נ * והוא יושב בבית התבודדותו ושאל אותה על בעלה היכן הוא והשיבה כי צריך לילך להמוכסין לעזור לו להשקות בהמותיו ואמר מ"מ ה' מה אני אוכל בכאן והשיבה בעלי שחט עוף אחד וראו הסכין ואם יטיב בעיניכם אבשל התרנגולות וראה הסכין והוטב בעינו והלכה הצדיקות ** והודיעה לבעלה ובא לביתו ועשה עצמו ג"כ כמו שבא מן המוכסין ושימש לפניו כדרך קטן לפני גדול והציע לו בעצמו את המיטה והעמיד לו מים וכלי ששופכ' והו' שכב עם אשתו במיטה אחת כדרך בן כפר ובחצות הלילה עמד הבעש"ט כי שמעתי שלא הי' ישן כי אם שני שעות וישב בתחתית התנור בחשאי והי' עוסק במה שהי' עוסק בחשאי ונתעורר ר' דוד מ"מ ה' וראה אור גדול תחת התנור וסבור שהודלקו ונבערו השפענער שעל התנור והתחיל לעורר את אשתו ואמר חנה חנה אש בוער על התנור והשיבה לו אני אשה בטרם אלביש א"ע ואתכסה בצעיף יבער יותר ותתחזק האש ר"ל ימחול הרב עכ"ה *** כי מים יש אצלו ויכבה ולקח הכלי עם מים השופכים והלך לכבות האש וכשבא לתנור ראה שהבש"ט יושב ואור זורה עליו ואמר לו הרב מפה לאוון כי האור עומד עליו כקשת כשראה המ"מ זה נתעלה והוצרכה חנה לעורר את הבעש"ט ולבלבלו כדי שיעורר את המ"מ ה' מן התעלפות ובבוקר אמר ר' דוד מ"מ ה' כך ראיתי אמור לי מה זאת והשיב אין אני יודע אני אמרתי תהלים אפשר **** שנתדבקתי בהי"ת והי' זה וגור עליו ר' דוד וגלה א"ע לפניו ומהיום הוא והלאה הי' ר' דוד מ"מ ה' נוסע אליו בכל פעם לשמוע ממנו דברי תורה וכששמעו חבריו ממנו תורתו אמרו מאין לך זה והשיב מעני ואביון אחד ומאז כששמע ר' דוד שהוכיח ר' גרשון את

* לעת הדלקת גרות. הכוונה: לפנות ערב, ואין המדובר בערב שבת.
 ** יידישיזם, ראה המקבילה במהדורת יידיש.
 *** על כבודו הרם.
 **** ר"ל: אפשר.

הבעש"ט בגדופים אמר לו הנח לו כי הוא חכם יותר מכם כי הבעש"ט גזר עליו שלא יגלה.

בע"ש זיצט אונטרן אובן און עס שיינט איבר אים אלעכט איז ער זייער דר שראקין גיווארין אונ איז חלש גיבלעבן האט זיא גימוזט אוף וועקין אונ מבלבל זיין איר מאן דעם בע"ש פון זיין דביקות ער זאל אוף מינטרין רבי דוד איג דר פריא הט רבי

דוד גיזאגט צו רבי ישראל איך האב אזא גיזעהן ביי נאכט איבר דיין קאפ וואס בטייט עש הט דר בע"ש גיענפרט אפשר ווייל איך האב חילים ערנעצט גיזאגט אפשר האב איך זיך מבק גוועזן אין השי"ת. הט רבי דוד אוף אים גוזר גוועזן הט ער זיך מגלה גוועזן פון דענשט מאל פלעגט רבי דוד אופט פארין צום בע"ש הערן פון אים דברי תורה. אונ אז רבי דוד פלעגט אמאל זאגין דברי תורה פלעגט מן אים פרעגין פון וואגין קומט צו דיר אזא דברי תורה הט ער גיענטפערט איך האב גיהערט פון איין עני ואביון עס איז פר האגדין אזא איין עני: אונ פון דענשט מאל אז רבי דוד האט גהערט וויא רבי גרשון שטראפט לרבי ישראל מיט זידלרייע פלעגט ער זאגין צו רבי גרשון אין גילעכטר לאז אים צו רוא ער איז מיין חכם איידר דוא. מיין האט ער ניט גיזאגט ווארום דר בע"ש הט אוף אים גוזר גוועזן אז ער זאל ניט מגלה זיין צו קיינס:

למרות השוני בעלילה, אין ספק כי סיפור זה הוא ממעשי ההתגלות. ולא זו בלבד, אלא שניתן לראות בו נוסח שני מקודמו, בלי הסיום. ועל כך מעיד, בעצם, בעל מהדורת יידיש: "אין דיון פרק ווערט דר ציילט דיא אנדרי מעשה פון התגלות הבעש"ט".

שוב מעשה באדם שנקלע לבית הבעש"ט בתקופת ההתבודדות שלו. הבעש"ט העמיד פנים כאיש פשוט, שימש את האורח ונהג בדרך שאינה נאה לתלמיד חכם. בלילה ראה האורח אור גדול על התנור, חשב שפרצה דליקה, אך היה זה האור שהאיר את הבעש"ט, שנמצא אותה שעה בדביקות גדולה. האורח התעלף וכשחזרה אליו הכרתו, נתגלה לפניו הבעש"ט האמיתי. ברם, הסיום שונה בשני הסיפורים. הסיפור הקודם מסתיים ב"הכרה", שלה זכה הבעש"ט על ידי החסידים בעיר הסמוכה. ואילו בסיפור הנוכחי נשאר הבעש"ט בהסתר, ונתגלה רק בפני האורח. הלה שמר את הדבר בסוד, משום שהבעש"ט ציווה עליו את השתיקה. מוטיב אחרון זה ידוע לנו מפגישת הבעש"ט עם הרב ב"מעשה באשה משוגעת". ברם. קיים מוטיב נוסף בסיפור שלפנינו, שאינו נמצא אף באחד מן הסיפורים הקודמים והוא: אותו איש שלפניו מתגלה הבעש"ט, החל להתייחס אליו כתלמיד אל רב.

המהדיר העברי לא כלל סיפור זה במסגרת סיפורי ההתגלות, ואילו המהדיר ביידיש אמנם שיבץ אותו במתורות סיפורי ההתגלות, אולם הקדים לו הודעה, כדלהלן: "די מעשה וואס איך וועל שרייבן דארף זי צו שטיין פר די מעשה גישמר מיר הבן זיך טועה גווען". כוונתו שסיפור זה יש להקדים לסיפור על האורח שנכפתה עליו שהות בשבת בבית הבעש"ט, שנדפס קודם לכן. הסיפור הקודם מסתיים ב"הכרה" שהוענקה לבעש"ט, ומה טעם, איפוא, לסיפור הנוכחי? ומוכן שיש להקדימו⁵⁴.

נפנה עתה לכמה הפרשי נוסח בין שתי המהדורות. במהדורה העברית: "ושימש לפניו כדרך קטן לפני גדול". וביידיש: "און האט אים

54 וראה גם: ח. שמרוק, הסיפורים על ר' אדם בעל שם וגילגוליהם בנוסחאות ספר "שבחי הבעש"ט" (ציון, שנה כ"ח, תשכ"ג), עמ' 96, הערה 26.

משמש גוועזן וויא דר סדר איז פון איין ערליכן פראסטק אדארפט מאן איש משמש איין מגיד⁵⁵ איין רבי". אין ספק, שהמהדיר העברי נקט לשון נקייה. הוא הדין בפסקא הבאה. בעברית: "והו' שכב עם אשתו במטה אחת כדרך בן כפר". והנוסח בידיש: "... וויא אגראביר פראסטק ארענדער".

גיבור הסיפור במהדורה העברית הוא ר' דוד מ"מ דק"ק קאלימיע, ואילו במהדורת יידיש שמו רבי דוד מקליובר⁵⁶.

בין הזמנים

האירועים המתוארים לעיל הוציאו את הבעש"ט מאלמוניות ומבדידות, אך טרם הגיעה שעת ההתגלות המלאה. ואם יש אולי גרעין של אמת בסיפור על ה"הכרה" לה זכה הבעש"ט מאת "החסידים" (או "כת החסידים הגדולים"), הרי ששמו החל להתפרסם ברבים. מכל מקום, הוא עזב את כפר מושבו והלך למקום אחר, אף הוא כפר.

על הסיבה לכך ישנה תמימות־דעים בין שתי המהדורות. במהדורה העברית נאמר: "ומכאן ואילך לא הניחו אותו לישוב בכפר הג"ל"⁵⁷. ובמהדורת יידיש כתוב: "הט מען אים ארויש גינזמן פון דעם דארף"⁵⁸. אך במהדורה זו באה תוספת מעניינת, שאינה בעברית: "אבר איין עני איז ער פין דעשט וועגן גוועזן ווארום ער הט גיט גיוואלט נעמן קיין געלט אום זונשט"⁵⁹. אין ספק, שלפנינו מסורת קדומה מחיי הבעש"ט ואמת בה. כי זאת לדעת:

בניגוד לצדיקים החסידיים מן המגיד ממעזריטש ואילך, שהתפרנסו ממנהיגותם הדתית, פרנסתו של הבעש"ט באה לו אך ורק מעיסוקו כבעל שם. בהיותו מרפא עממי, מחלק קמיעות, מגרש שדים ורוחות וכד', היה מקבל שכר עבור פעלו המאגי-הרפואי. לא נודע אף על מקרה אחד שבו נהנה הבעש"ט הנאה חומרית כלשהי מהיותו עומד במרכז חבורה דתית. משק ביתו — מסכם סוגיה זו ג. שלום — היה מיוסד על עיסוקו המקצועי כבעל־שם, כרופא עממי, רופא אליל לכשתרצו, אבל לא על התורה הנוחה, כי לבעל הרוחניות המתפלל בעד עדתו, יש לספק צרכיו הגשמיים⁶⁰.

לשווה לנגד עינינו את מצבו של הבעש"ט אותה שעה.

שמו כבר נודע בחוגים מסוימים, וביוזמתם עזב את הכפר, שם פירנסתו אשתו מעסק המזיגה ששכר לה אחיה. מעתה נשארה משפחת הבעש"ט ללא אמצעי קיום. אמנם, אלה שהעריכוהו כאישיות מיוחדת במינה, היו מוכנים — כמסתבר מהתוספת בידיש — להגיש לו סיוע כספי, אך הוא סרב לקבל כסף "חנם". והרי טרם הגיעה שעתו לפעול כבעל שם. ואז החל לעבוד כמלמד אצל מוכסין אחד, היינו אצל חוכר.

בכיתו של הלה טיפל "בשאינו טהור", כלומר בשד, מעשה האופייני לבעל שם,

55 אפשר, שגנוז כאן רמז להיות האיש מגיד.

56 וכבר צמד על כך ת. שמרוק במאמרו: משמעותה החברתית של השחיטה היהודית (ציון, כ'), תשט"ו, עמ' 59, הערה 48. לדעת שמרוק, הנוסח בידיש הוא הנכון.

57 דפוס קאפוסט, דף ד', עמ' ד'.

58 דפוס קארעץ, פרק ט"ז.

59 שם, שם.

60 ראה: ג. שלום, דמותו ההיסטורית של ר' ישראל בעל שם טוב, מולד גל' 144—145; עתה, בתוך: דברים בגו, 1975, עמ' 312.

שכמוהו יעשה הרבה בשנים תבאות. מעשה פלא שני ביצע, כאשר בימי בצורת קשים גרם לירידת הגשם. במקרה זה לא השתמש באמצעים מאגיים, אלא בצום ותפילה בלבד. שני האירועים מתוארים בשתי המהדורות של "שבחי הבעש"ט"⁸¹, אך המהדיר בידיש מוסיף פרטים, שאינם בנוסח העברי, ומקנה על ידי כך חיוניות למסופר.

הרי תוספת אחת: בסיפור על הורדת הגשם מכונה הבעש"ט בשם "מלמד בע"ש". זוהי מטבע לשון יחידה במינה, שאינה ידועה לנו משום מקור אחר. הסיפור (בידיש) פותח בציון העובדה, כי המעשה ארע בכפר, שהבעש"ט היה בו מלמד. מכאן, כנראה, הכינוי "מלמד בעל שם", המופיע פעמיים במהלך המאורע. ומשמעותו של הכינוי: ר' ישראל ששימש מלמד באותם הימים, כבר התל להתפרסם כבעל שם עושה נפלאות, חרף העובדה, שטרם מלאו שנותיו, המכשירות אותו לתפקיד זה. והנה הגיעה השעה היעודה, שעת ההתגלות המלאה.

ה. סיפווור התגלות חמישי: שעת ההתגלות הגיעה.

דפוס קארעץ פרק טז
 דר נאך האט זיך דר בעל שם קובע דירה גוועזין אין שטאט טלוסט און איז דארטן אין טלוסט און גוועזן איין מלמד און ער פלעגט צום הוף קלויבין איין מגין ער האט מיין ניט גיהאט נאר אקוואליטין טחליק און דיא שייך זעגן גוועזין אפיין דיא פינגער פון די פיס זעגן ארוש גיגאנגן ווארום ער איז גוועזין אגרושר עני און ער פלעגט צו גיין תמיד אין מקוה תאטשי ווינטער בתקופת טבת און פון דעשט וועגן בשעת דאוונן פלעגט פון אים רינגן שווייס טרויפן ווייס און גרוש ווי ארבעס מען פלעגט אמאל צו בריינגין חולים און ער האט ניט גיוואלט אן נעמן איין מאל האט מען צו אים גיבראכט איין משוגע ומשוגעת האט ער ניט גיוואלט אן נעמן און ביי דר נאכט האט מען אים מודיע

דפוס קאפוסט דף ה עמ' א
 אח"כ קבע דירתו בק"ק טלוסט והי' שם ג"כ מלמד ולא היה ביכולתו לעשות לו מגן בביתו וקיבץ אצלו אנשים התפלל עמם והיה לבוש רק בטחליק של קומאיי * ואצבעות הרגלים היו יוצאות דרך חורי המבעלים כי הי' עני מאוד והיה הולך קודם התפלה למקוה אפילו בתקופת טבת ובשעת התפלה היו נוטטים ממנו זיעה טיפות כמו פולין אח"כ נודמנו לו כמה חולאים ולא רצה לקבל אתם עד שפעם אחד הביאו משוגע או משוגעת ולא רצה לקבל אותו ובלילה הגידו לו שמלאו לו ששה ושלשים שנה ובבקר חשב חשבונו והיה כן וקיבל אותו משוגע וריפא אותו ועזב את המלמדות וקיבל את חמי ז"ל לסופר והיו נוסעים אליו מכל המקומות.

גוועזין אז עס האט זיך שון אוש גילאזט דיא זעקס און דרייסיג יאר וואש ער איז פר ווערט גיוועזן צו טאן פעולות און דר פריא האט ער זיך ברעכינט איז אורא אמת און האט אן גנומן דיא משוגעים און האט זייא איין פעולה שלימה גיטאן און האט זייא אויש גיהיילט פון דענשט מאל אן האט ער אוועק גיווארפן דאס מלמדש און האט צו גינומן איין סופר זאל אים שרייבן קמיעות איז מאן גיפארן צו אים פון אלי סביבות ארם און הט גיקריגן איין שם פר אבעל שם און טוט פעולות.

* מעיל חורפי של כפריים.

שינויי נוסח מהותיים ומגמתיים בין שתי המהדורות. מסתבר כי, בעל המהדורה העברית עושה למען לטשטש ולמעט מחשיבות פעילותו של הבעש"ט כבעל שם. כשהובא "משוגע או משוגעת" – הנוסח בידיש: משוגע ומשוגעת – בפני הבעש"ט, הוא לא רצה לקבל אותו (אותה) ובלילה הגידו לו שמלאו לו שלשים ושש שנה. חסר ההסבר הנמצא בידיש: שבהן נאסר עליו לבצע פעולות, היינו לפעול כבעל שם, כרופא עממי, הפועל על דרך המאגיה.

בבוקר תשב חשבוננו והוברר לו, שאמנם כן הדבר וכי מלאו לו שלשים ושש שנה ו"רפא אותו". ושוב: חסרה במהדורה העברית הידיעה כיצד ריפא אותו, באילו אמצעים נקט. והרי ידוע, שהבעש"ט השתמש לא אחת, אף בימי בשילוחו, באמצעים רפואיים מסורתיים, שהיו מקובלים גם על רופאים רגילים וגם על בעלי שם. במקרה אחד, כאשר הבעש"ט טיפל בחולה ללא הצלחה ובני המשפחה הזמינו רופא רגיל כתוב: "וכל מה שאמר הדאקטער לעשות כבר עשה זאת הבעש"ט והלך הדאקטער בפחי נפש"⁶². ולא זו בלבד, אלא כפי שמתברר ממהדורת יידיש של "שבת הבעש"ט", העסיק הבעש"ט אדם מיוחד, שהכין עבורו תרופות: "האט דר בעש"ט גיהיישין זיין רבי יעקב וואש ער פליגט אים מאכין רפואות אז ער זאל מאכין רפואות וואש ער האט גיהיישין מאכן"⁶³. ידיעה זו חותם של אמת טבוע בה ואין כל סיבה לפקפק במהימנותה.

בסיפור הנדון עתה על ידנו כותב המהדיר בידיש: עשה להם פעולה שלימה וריפא אותם. משמע, פעל כבעל שם, השתמש באמצעים שלא כדרך הטבע כדי לרפא אותם.

באופן מיוחד ניכרת המגמתיות של המהדיר העברי במשפט המסיים את הסיפור: "ועזב את המלמדות וקבל את חמי ז"ל לסופר והיו נוסעים אליו מכל המקומות". אך לא נאמר מה היו תפקידיו של הסופר ומה מטרת הנוסעים שבאו אליו. והרי האיש, שנלווה אל הצדיק החסידי, היה ממלא תפקידים מגוונים מאד (יש שהיה שרת, גבאי, מזכיר, גובה פדיונות, כותב קוויטלעך ועוד). ואילו הבאים אל הצדיק יכול, שמגמת פניהם לפקוד את הצדיק ולשהות במחיצתו בתפילה, בהשמעת תורה, במסיבת ג' סעודות בשבת וכד'; ויכול, שבאים בבקשת חיי בני ומזוני. ברם, במהדורת יידיש נאמרו דברים ברורים ומפורשים: הבעש"ט נטש את המלמדות, קיבל סופר (אך אינו מזכיר מיהו) שיכתוב לו קמיעות והיו נוסעים אליו מכל הסביבות וקראו לו שם בעל שם ועושה פעולות. ניסוח דומה למילות הסיום במהדורת יידיש נמצא בפתחה לסיפור אחד ב"שבחי הבעש"ט" על שתי המהדורות כדלהלן:

דפוס קארעץ פרק מ"ב
 "אז דר בעל שם איז אן גקומן קיין מעזיבוז איז ער גאר גיט חשוב גוועזן בייא די חסידים בייא רבי וואלף קוציס אונ רבי דוד פורקעס מחמת דעם נאמן וואש ער האט זיך גילאיזט רופין מיט דעם נאמין בעל שם עש שטייט גיט אן אווא אנאמן צו איין צדיק".

דפוס קאפוסט דף כ"ב עמ' ב'
 "מעשה כשבא הבעש"ט לק"ק מעזיבוז לא ה' חשוב בעיני החסידים היינו ר' זאב קוצעס ור' דוד פורקעס מחמת השם שקראו אותו בעש"ט כי שם זה אינו נאה לצדיק".

62 דפוס קאפוסט דף ה' עמ' ב; דפוס קארעץ פרק כ', דף כ"ה עמ' ד'.
 63 דפוס קארעץ, פרק ס"ב.

משפט זה מעורר את שאלת היחס אל בעלי השם, שאומנתם בכך. שכן, פתיחות הכבוד בבעש"ט שנהגו בתחילה ר' זאב קוצעס ור' דוד פורקעס⁶⁴ מבטאת יחס שלילי אל בעלי שם המקצועיים, אך לא כאן המקום לדיון זה⁶⁵. לענייננו חשוב לציין, כי הדמיון הרב בין מילות הסיום במהדורת יידיש, אל כמה ממילות הפתיחה בדבר ההתייחסות השלילית אל הבעש"ט מצד ר' זאב קוצעס ור' דוד פורקעס, מרמז על כך שמהדורת יידיש של סיפור ההתגלות תקינה, והמהדורה העברית — מקוטעת וחסרה.

מקומם של סיפורי ההתגלות ב"שבחי הבעש"ט" ומבנה הספר

עיוננו בפרשת ההתגלות של הבעש"ט הוכיח ללא ספק, כי ניתן להוציא מסקנות הסטוריות מן הסיפורים שב"שבחי הבעש"ט". קובץ זה מבטא יחס של הערצה ליוצר החסידות והוא מפליג בשבחיו, אך אינו מתעלם מחולשות האנוש שלו⁶⁶ ואינו מתכחש לכשלונותיו⁶⁷. מצויים בו סיפורים דמיוניים ליד תיאורים הלקוחים ממצייאות החיים, מגמת שבחים בצד גישה ריאליסטית, מוטיבים מהמסורת היהודית לדורותיה יחד עם עדויות אוטנטיות. ורק על ידי הבחנה בין אלה לאלה תצא לאור האמת ההסטורית, יעוצבו האישים הפועלים כדמויות שבמצייאות ולא רק כמלאכי עליון; ייקבעו המעשים שהיו.

הבחנה זו תיעשה על ידי בדיקת הרקע ההסטורי של התקופה, ויהיו האישים הפועלים וקביעת המאורעות ההסטוריים הנרמזים בסיפורים. כמו כן יש לבדוק את השפעתה של מגמת השבחים על המספרים ולגלות את הפרקים האגדתיים והספרותיים, שהועברו ממקורות אחרים. ונותר רק לתמוה על שחרף ההתקדמות שחלה בדורנו בחקר החסידות, טרם נעשה דבר כדי לחשוף את כל הנתונים העובדתיים, הגנחים בסיפורים שב"שבחי הבעש"ט". ורק הוצאה אקדמית, מבוקרת, תוכיח כי האופי ההגיוגרפי של ילקוט זה ומגמת השבחים של המספרים אינם דוחקים את רגלי היסוד הריאליסטי, העובדתי שלו.

ומכאן — לפרשת ההתגלות. אין לשאול "מהו הצורך בהתגלות?"⁶⁸ משל היה זה מוטיב ספרותי-אגדתי שהושלל לתוך הסיפורים ב"שבחי הבעש"ט" ומתבקש הסבר לכך. לדעתי, סיפורי ההתגלות, חרף אופיים ההגיוגרפי, הם סיפורים ביוגרפיים, המתארים תקופת ביניים בחיי הבעש"ט ממצב של התבודדות והכנה לתפקיד⁶⁹ עד

64 לימים נצטרפו השניים לבעש"ט ואף היו מקורבים אליו. על ההתקרבות — מסופר בהמשכו של הסיפור.

65 ראה: יוסף וייס, ראשית צמיחתה של הדרך החסידית (ציון, ט"ז), תשי"א, עמ' 51.

66 דומה, כי תיאורו של וייס על מעמדם השפל של בעלי שם טובל מהכחלת יתר. ואכמ"ל. דוגמא לכך: אי רצונו של הבעש"ט להפגש עם רופאים. בעל שם, שמטבע של רופא אליל טבוע בו, חושש מפני עימות עם הרופא המלומד, המקובל בציבור. ראה: שבחי הבעש"ט, דפוס קאפוסט דף ה' עמ' ג'.

67 הוא נאלץ לברוח מהאחים התוכרים בסלוצק, מחמת שבישר להם כי ילדם החולה יהיה ולבסוף מתברר כי עומד למות. ראה שם, דף כו עמ' ד'.

68 י. דן, הסיפור החסידי, ירושלים 1975, עמ' 84.

69 ג. שלום מעיר על כך, כי בשנים שהבעש"ט התהלך בהרי הקרפטים וחיפש את אלוהיו,

להופעותיו הפומביות הראשונות והשגת הכרה על ידי יחידים ועל ידי תבורות. בתקופה זו עדיין הבעש"ט עצור, מאופק, מתבודד, מתאמץ להסתיר את גדלותו מעיני הבריות ומחכה באורך רוח לצו (הפנימי) לפרסם את בשורתו ברבים, שהיא דרכו החדשה בעבודת השם. אך גם בתקופת ביניים זו מתחיל אורו להתנוצץ ומקצת מן הבאים במחיצתו חשים, שלא ככל אדם איש זה.

יחד עם זאת, יש לתת את הדעת לריבוי היסודות הריאליים הפוריים בתוך סיפורי ההתגלות ובתיאורים הקצרים השזורים ביניהם, כגון: מערכת היחסים המורכבת עם הגיס, ר' גרשון מקוטוב; מצבו הכלכלי של הזוג, כאשר האשה היא המפרנסת, הבעל עסוק בעבודת אלוהים ורק לעתים מזומנות הוא מסייע בידה; מוססן המתניק בביתו מלמד ומוכסן החושד בחוכר שחכר פונדקו, שאינו מסתפק במכירת י"ש במקום אלא מובילו על פני הכפרים והוא מאיים שיצווה להכותו במבצר; תהלוכות נוצרים ותפילת יהודים בעת בצורת. ועוד ועוד.

תקופת ההתגלות בחיי הבעש"ט באה לידי ביטוי ספרותי בס' "שבחי הבעש"ט" בצורה של חמשה סיפורים.⁷⁰ במהדורה העברית סיפורים אלה מפורזים ומפוצלים. ואילו במהדורת יידיש הם מרוכזים בחלק אחד של הספר, בפרקים י"ט—י"ז, כשהם משולבים בסיפורים ביוגרפיים אחדים מחיי הבעש"ט, אף הם מאותה תקופה, המשלימים יפה את ידיעותינו על חיי הבעש"ט מן הימים ההם ומשמשים רקע גאות לסיפורי ההתגלות.

ניתן לסווג את סיפורי ההתגלות בשני מדורים. בשלשה סיפורים (מעשה בתפילין בחול-המועד, מעשה באורח לשבת שלא מרצונו, ועוד מעשה באורח בעל-כורתו) נתגלה הבעש"ט על-ידי האור שבקע ממנו או שהאיר אותו. בשני סיפורים (מעשה באשה משוגעת, שעת ההתגלות הגיעה) ארעה ההתגלות על-ידי חשיפת הכוח המאגי הגנוז בבעש"ט והוא הכושר לשלוט בשמות הקדושים.

ניתן עתה את הדעת לשאלת האור, המופיע בחלק אחד מן הסיפורים. לא נכנס לביורר השאלה בכללותה, מהי הסמליות המיוחדת באור המאיר אדם או הקורן ממנו. אך נתייחס לתזוין מופלא זה, כפי שהבינוהו מספרי הסיפורים ומהדיריהם ב"שבחי הבעש"ט".

בסיפור "מעשה בתפילין בחול-המועד" מסיר הבעש"ט את המסווה מעל פניו והרב— הוא ר' משה מקוטוב— רואה אור גדול. ואז גדמה לו, כי העומד לפניו הוא אדם קדוש. בסיפור "ועוד מעשה באורח בעל-כורתו" רואה ר' דוד מקלייבור, הוא האורח, תאורה גדולה, הנראית בעיניו כאש וכן רואה הוא קשת מעל ראשו של הבעש"ט. הוא שואל את הבעש"ט: "כך ראית, אמור לי מה זאת". תשובת הבעש"ט: "אני אמרתי תהילים, אפשר שנתדבקתי בהשם יתברך והי' זה". והנוסח ביידיש: "אפשר ווייל איך האב תילים ערנעצט גיואגט אפשר האב איך זיך מדבק גוועזן אין השי"ת". התיבה "ערנעצט" פירושה כאן: בכוונה. כלומר, אמירת תהילים בכוונה הביאה את הבעש"ט למצב של דבקות בד'. נמצא, כי האור בפירושם של בעלי

נמצאו תופעות מקבילות בסביבה הפרבוסלבית ברומניה. גם שם הלכו המסתגפים והמתבודדים אל הרי היערות עד שהתגלו כ"סטארצים". ראה: דברים בגו, עמ' 294.
70 למעשה, יש ששה סיפורים, שכן הסיפור "מעשה באורח לשבת שלא מרצונו" מורכב משני סיפורים, אלא שמן הראוי לשמור על המסגרת החיצונית של הסיפורים כפי שנקבעה ע"י המהדירים.

"שבחי הבעש"ט" מסמל את היות הבעש"ט אדם קדוש, את היותו עובד ד' בדביקות.

ודאי, שלא נוכל לבדוק את מהימנותם של כל פרטי האירועים המתוארים בסיפורים אלה, העטויים במעטה אגדתי. אך בדין לקבוע, כי שני סימני ההתגלות: האור, ז.א. הקדושה, הדביקות וכן הכושר המאגי, המופיעים בהם, הם קווי האופי העיקריים בדמותו ההיסטורית של הבעש"ט. ככל שנתעמק בפרשת חייו של הבעש"ט, נבדוק את הידיעות הקונקרטיות, המהימנות ששרדו עליו, נעיין בדברי התורה שנמסרו בשמו, נאזין להדים שעורר אצל בני הדור שידעו עליו או שידעו אותו, ניווכח לדעת, כי שניים הם המרכיבים את דמותו ההיסטורית: היותו אישיות דתית והיותו בעל שם. כאישיות דתית היה בעל בשורה וחזון ולימד את בני חבורתו דרך חדשה בעבודת השם, היא הדבקות המתמדת בד'. ואילו כבעל שם היה מרפא חולים באמצעים מאגיים (וגם בדרך הרפואה המסורתית, המקובלת), נותן קמיעות ומתלק סגולות וכן מגרש "ליצים", כלומר שדים, שהטרידו את שלוחת נפשם של בני-אדם באותם הימים.

כללו של דבר, כבר בראשית דרכו הציבורית, היא תקופת ההתגלות, נתגלה הבעש"ט בשתי תכונות-היסוד, שציינו את דרכו בחיים. הוא בעל שם והוא בעל חזון דתי המתפלל בדביקות. נמצא, כי סיפורי ההתגלות מבטאים נאמנה מציאות ריאליט בחיי הבעש"ט, ומתוך כך יש להניח כי הם חוברו בתקופה קדומה בתולדות החסידות, כאשר האגדה לא טישטשה עדיין יתר על המידה את דמותו הריאליט של ר' ישראל בעל שם טוב.

פיוזר סיפורי ההתגלות במהדורה העברית מביא אותנו לבירור אחת משאלות היסוד של "שבחי הבעש"ט". כוונתי למבנה המחזור של ספר זה. דפוס קאפוסט של "שבחי הבעש"ט" מורכב משני חלקים, ובמתכונתו — כל המהדורות בלשון העברית שהופיעו לאחר מכן.⁷¹ החלק האחד מהווה קונטרס בן שלשה דפים ומחצית הדף, המכיל את הסיפורים על הרקע המשפחתי של הבעש"ט, ימי הילדות והנעורים שלו, הסיפור על ר' אדם, וסיפורי ההתגלות. החלק השני הוא הספר כולו, פרט לדפים הבודדים הנזכרים. כיצד נסביר חלוקה מוזרה זו של הספר. הבה נעיין בכתוב.

בפתח הספר נאמר:

"אמר המדפיס בהיות שראיתי בכתבים שהעתקתי ממנו בסדר ההשתלשלות ההתגלות הבעש"ט זיע"א דברי' שלא כסדרן ובשם אדמו"ר הרב נבג"מ שמעתי הכל בסדר נכון ובביאור היטב לכן אדפיס כאשר שמעו מפיו הק' ומה שנסתעף מזה אכתוב אח"ז ככתוב בכתבים הג"ל".

ובסיום הקונטרס הראשון נאמר:

"ע"כ שמעתי בשם אדמו"ר נבג"מ סדר ההשתלשלות, ומהמעשים והנפלאות שאירעו בינתיים⁷² אכתוב ככתוב בכתבים שהגיעו לידי".

71 להוציא את מהדורת הורודצקי. שאינה העתק המהדורה המקורית אלא מעין עיבוד. ברצותו להקל על הקורא, שינה הורודצקי מן המתכונת המקובלת, וסידר את הסיפורים לפי נושאים. על ידי סידור זה ריסק את הספר ללא היכר, הוציא את הסיפורים מן המסגרת המקורית שניתנה להם על ידי המהדיר הראשון, ובזה שיבש ובלבל אותם ללא תקנה.

72 הכוונה: אחר כך.

מיהו האדמו"ר ?

דעת הכל, כי הכוונה לר' שניאור זלמן מלאדי. נדמה שראדקינסון (ידוע גם בשם פרומקין) העלה לראשונה סברא זו⁷³. החרה-החזיק אחריו דובנוב, מבלי להזכיר את המקור⁷⁴ וממנו היא נתפשטה בין החוקרים כולם. ר' ישראל יפה, מדפיס "שבחי הבעש"ט" בקאפוסט היה תלמידו של ר' שניאור זלמן⁷⁵, לכן מציין הוא את רבו בכינוי "האדמו"ר" ומבלי לקראו בשמו. ראוי גם להעיר, כי ר' ישראל יפה היה שאר בשרו של ר' חיים מוולוז'ין⁷⁶.

אף שאינני בא לערער על המוסכם והמקובל ביחס לזיהוי האמור, חפץ אני להביע את דעתי, כי הוא זקוק לחיזוק. אין לנו כל סימוכין לכך, כי אכן התכוון ר' ישראל יפה ליוצרה של תנועת חב"ד. תמיהה מיוחדת מתעוררת נוכח העובדה, שמסורת חב"ד, העשירה והמגוונת, אינה ידעת דבר ולא חצי דבר מכל אשר הגיע לאוני המדפיס מקאפוסט, כביכול, בשם ר' שניאור זלמן והועלה על הכתב ב"שבחי הבעש"ט".

הואיל וכך, נטיב לעשות, אם נשים סימן שאלה על ההנחה, כי ר' שניאור זלמן מלאדי הוא מקור הידיעות על ילדותו ותקופת נעוריו של הבעש"ט, בנוסח שהדפיס ר' ישראל יפה.

מכל מקום מסתבר, כי הקונטרסים בכתב-יד, שהיו לפני ר' ישראל יפה ושאותם העתיק לצורך הכללתם ב"שבחי הבעש"ט", נמצאו בהם "דברים שלא כסדרן" באשר "לסדר ההשתלשלות והתגלות הבעש"ט". אם איני טועה בפירוש המלים האלה, שהבהירות מהן והאלה, הכוונה לא רק לסדר כרונולוגי של מוקדם ומאוחר, אלא גם למהלך הסיפורים כולם באשר לתקופת הראשית ("ההשתלשלות") והתגלות הבעש"ט. אבל המדפיס שמע דברים כתיקונם בשם "האדמו"ר" (ר' שניאור זלמן ?), מסורות בעל-פה⁷⁷, ואלה היו "בסדר נכון ובביאור היטב". כאן חוזר המדפיס על התיבה "סדר" שהשתמש בה כבר קודם לכן, אך מוסיף את המלים "ובביאור היטב", כלומר בפרישות מתאימה, בהסבר נאות.

וכאן יש לשאול: כלום קיים היה פירוש מיוחד לסיפורים על מה שמכונה "ההשתלשלות והתגלות", ואם כן — מהו אותו פירוש ? זוהי שאלת מפתח להבנת חלקו הראשון של "שבחי הבעש"ט", ובתוך זה — להבנת סיפורי ההתגלות. תשובה לשאלה זו נקבל על ידי השוואת סיפורי ההתגלות בקונטרס הראשון של השבחים אל אלה שבגוף החיבור, ועל ידי השוואת שניהם אל אותם הסיפורים שבמהדורת יידיש.

73 מיכאל לוי ראדקינסזאהן, תולדות בעלי שם טוב, קעניגסבערג תרל"ו, עמ' ח הערה.

74 תולדות החסידות, עמ' 412.

75 ראה ח"מ היילמאן, בית רבי, ירושלים תש"ל (ד"צ) עמ' 10.

76 ש. שטמפפר, ר' חיים מוולוז'ין והסכמותיו, עלי ספר חוב"ד (תשל"ז), עמ' 165.

77 אך יש מי שכותב: "ר' ישראל יפה מעיד כי ר' שניאור זלמן מלאדי ערך את חלקו הראשון של הספר"; "מתברר שר' שניאור זלמן מלאדי, שערך את קבוצת הסיפורים הזאת לבקשת המדפיס"; "קובץ הסיפורים הראשון, שבו פותח שבחי הבעש"ט, שאת מהדורת קאפוסט שלו ערך ר' שניאור זלמן מלאדי"; "ר' שניאור זלמן מלאדי, שקרא את נוסח הדברים טרם הדפסתם, ולא ראה לנכון לפסול סיפור זה" (על ר' אדם). ראה: י. דן, הסיפור החסידי, ירושלים 1975, עמ' 67, 75, 79, 83 ועוד. ואין אני יודע מקור לידיעות מפתיעות אלה.

מסתבר, כי סדר ההתגלות של הבעש"ט סופר ב"שבחי הבעש"ט" בשלש צורות נפרדות, בשלש קבוצות סיפורים, כשכל אחת מהן מייצגת גישה מיוחדת, השונה מזו של שתי האחרות.

הקונטרס הראשון, בו הביא מדפיס המהדורה העברית את המסורות בשם "האדמו"ר", כולל רק שני סיפורים (מעשה בתפליין בחול-המועד, מעשה באורח לשבת שלא מרצונו), בהם מתגלה הבעש"ט ע"י האור שעליו או שקורן ממנו. סיפורים אלה מבטאים את היות הבעש"ט אישיות דתית ומבשרים את מנהיגותו הרוחנית. משתקפת בהם תורת הצדיק, המצמצמת את תפקידי הצדיק בהדרכה רוחנית בלבד, והשוללת "צדיקות מעשית" לסיוד בחיי בני ומוזני.

ברם, מסורות לפיהן החל הבעש"ט את פעילותו הציבורית גם כבעל שם עושה נפלאות, רווחו בקהל, ואף הרעלו בכתובים, ואי אפשר היה להתעלם מקיומן. מה עשה המדפיס ר' ישראל יפה? קבע קונטרס מיוחד, שבו הביא את שני סיפורי ההתגלות לפי ה"סדר" ששמע בשם האדמו"ר, (אולי לפי מסורת חב"ד), יחד עם הסיפורים על מוצא הבעש"ט, ילדותו והסיפור על ר' אדם, ואילו את שני סיפורי ההתגלות, שבהם מופיע הבעש"ט כבעל שם (מעשה באשה משוגעת, שעת ההתגלות הגיעה) כלל בגוף החיבור, "ככתוב בכתבים, שהגיעו לידי". ובכך הנציח את המסורות שבע"פ וגם מילא את תפקידו כמהדיר, שלא להעלים כתבים שהיו ברשותו.

ישנו עוד סיפור (ועוד מעשה באורח בעל כורחו), השייך לסוג הראשון הנ"ל, ובו מופיע הבעש"ט בדמותו הרוחנית ע"י האור הנראה לידו ועליו. אך כפי שהעירונו למעלה, מבחינת העלילה, אינו אלא חזרה על הסיפור שקדם לו (מעשה באורח לשבת שלא מרצונו), ואפשר שמשום כך לא נכלל בין המסורות בשם "האדמו"ר". המדפיס ר' ישראל יפה הביא סיפור זה במנותק מספרי ההתגלות.

ברם, המהדיר האנונימי של "שבחי הבעש"ט" בידיש, שלא גיוון ממסורות שבעל-פה, ואף לא היה קשור במהדורה העברית של השבחים⁷⁸, לא חילק את הספר לשניים, והדפיס את כל חמשת סיפורי ההתגלות, בשילוב סיפורים ביוגרפיים מחיי הבעש"ט באותם הימים, לפי סדר של מוקדם ומאוחר שנראה בעיניו — ואולי לפי כתב-יד בלשון העברית שממנו תירגם לידיש.

אף בדבר "ובביאור היטב" עלינו להסתייע בהשוואת שני חלקי הטקסט העברי זה לזה, ושניהם אל התרגום בידיש. ניתוח הסיפורים, כדלעיל, העלה כבר את המגמתיות שבמהדורה העברית על שני חלקיה, שעיקרה להבליט את הצד הרוחני שבתופעת ההתגלות ולמעט, ככל האפשר, את הצד המאגי שבפעולתו. אפשר כי הדבר נעשה ברוח בעל התניא⁷⁹. דוגמא בולטת לקיומה של צנורה פנימית במהדורה העברית של השבחים, מהווה הסיום של סיפור ההתגלות האחרון, כפי שכבר הדגשנו לעיל: הידיעה במהדורה העברית שהבעש"ט קיבל סופר ושהיו נוסעים אליו, לא צויין בה מה תפקיד נועד לסופר ומה מטרת הבאים אל הבעש"ט.

78 בירור על כך — במקום אחר.

79 גם ר' נחום מטשארנאביל מיעט את פעילותו של ר' ישראל הבעש"ט כבעל שם. ראה: מאור עינים, סלאוויטא תקנ"ח, פרש' נשוא, דף פ"ד, עמ' ד'. אך לא מצאנו ידיעה על השפעת הנטייה הזאת על התגבשות הסיפורים ב"שבחי הבעש"ט".

ואילו במהדורת יידיש נאמר בצורה חד־משמעית, כי קיבל את הסופר כדי שיכתוב קמיעות.

זה הטעם שהנוסח במהדורת יידיש עדיף על הנוסח במהדורה העברית.

למעמדם של בעלי שם
(הערת הבהרה לעמ' 171—173)

זה מקרוב יצא לאור הספר "בימי צמיחת החסידות, מגמות רעיוניות בספרי דרוש ומוסר"¹ מאת מגדל פייקאז. הספר דן בכמה מעקרונות היסוד של החסידות, מתקופת הראשית שלה ובזיקתם של אלו אל כתבים, שקדמו לתנועה זו או שחוברו בעת הקמתה אך נמצאו מתוך למסגרתה. זהו ספר המעורר את מחשבת הקורא וראוי בהחלט לעיון. שיטות המחקר שהנחו את המחבר, דרך הרצאתו והמסקנות שאליהן הגיע, מחייבות התייחסות מפורטת ובדיקה מדוקדקת ואין אלו ענייננו כאן. אך במקום זה אתיחס לפסקא קצרה אחת, בה שונה המחבר הלכות בשתי סוגיות, מן החשובות בתורת החסידות ובתולדותיה בדורות הראשונים להקמתה והנוגעות ישירות בדיוננו הנוכחי, והן: מהימנות "שבחי הבעש"ט" ומעמדם של בעלי שם.

אומר פייקאז²: "ידיעותינו על התהוותה של חסידות הבעש"ט דלות מאד ואנו נצמדים לדברי אגדה מתוך נסיון נואש לסחוט ידיעות הסטוריות, ובמיוחד לקובץ הסיפורים ההאגיוגרפיים ב"שבחי הבעש"ט", ספר... [ה]טומן בחובו מוקשים לא מעטים בדרכם של החוקרים... אחד ממוקשים אלה הוא... השמועה על הזלזול שנהגו בבעש"ט חסידי מעזיבז... התוקרים³ קיבלו סיפור זה כפשוטו, והם אף הרחיבו את הדיבור על מעמדם השפל של בעלי השם בעיני הדורות".

המחבר נד לנזקק ל"שבחי הבעש"ט", שביאשו כי רב, מחמת דלות החומר ההסטורי המזימן על ראשית החסידות, מגסה "לסחוט" ידיעות הסטוריות מתוך דברי אגדה, אף סופר לעלות על שדה מוקשים. למרבה הצער, למרות לשונו הציורית אין לדעת, אם פייקאז שולל לגמרי את השימוש ב"שבחי הבעש"ט כמקור הסטורי, ולדעתו שומר כבודו כחוקר ירחק מספר שבחים זה, או שמא הוא רק מדליק אור אדום וקורא למשנה זהירות ביחס לספר שבו מעורבבים גרעינים הסטוריים עם יסודות האגיוגרפיים, וההבחנה ביניהם קשה, לעתים. בהשאירנו שאלה זו פתוחה, אין לנו אלא לחזור על המשתמע מדיוננו בנושא התגלות הבעש"ט, כי חרף האופי ההאגיוגרפי שבסיפורי "שבחי הבעש"ט", וריבוי המוטיבים האגדתיים בהם, יש בסיפורים אלה כדי לתרום תרומה חשובה להבנת המהלכים ההיסטוריים בראשית החסידות ובעיצוב דמות הבעש"ט. ולדעת ש. דובנוב: "חותם תקופת הבעש"ט טבוע ברוב סיפורי ה"שבחים"⁴.

ברם, לפלא בעיני, שבבוא פייקאז להוכיח את החומרא שבנסיון לתאר תופעות הסטוריות מתוך ספרות השבחים, נזקק הוא עצמו לספרות זו. אין אני יודע, לפי

1 ירושלים, תשל"ח.

2 בימי צמיחת החסידות, עמ' 136.

3 הכוונה ליוסף וייס ויל"א לגרשם שלום.

4 תולדות החסידות, עמ' 415.

אלו כללים מטודיים נחשב סיפור ב"שבחי הבעש"ט" ל"מוקש" ואילו אל סיפור בס' "אהל אברהם"⁵ יש להתייחס כאל חומר עובדתי בדוק. מחברו של ספר זה⁶ התמחה בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה בהוצאת קבצים מחיי צדיקים בפולין וגאליציה, המלאים וגדושים סיפורים ושבחים, שאין בינם ובין המציאות ההיסטורית, הריאלית ולא כלום.⁷ פייקאו' מודע לעובדה, שתיאורי חייו של ר' אביש, במיוחד מתקופת ילדותו ושנות פעילותו במחוז לובלין "מעולפים סיפורים האגיוגרפיים, כדוגמת הסיפורים הידועים על דמויותיהם של גדולי החסידות".⁸ אם כן הדבר, במה יפה כוחם מאלה שב"שבחי הבעש"ט" ?

ר' אברהם אביש בן ר' צבי הירש (1700—1760) נמנה עם חשובי הרבנים במאה הי"ח. מגדולי היתש ולמדן מופלג, היה אב"ד בקהילות רבות ועמד במרכזה של המחלוקת ההלכתית בפרשה הידועה בשם ה"גט מקליווה". ואפילו היה פועל ישועות באמצעות קמיעות וסגולות, נוהג מקובל על רבים מגדולי ישראל בכל הזמנים ובכל התפוצות, אין בכך כל סתירה לסיפור המובא לעיל מ"שבחי הבעש"ט", כי שני אישים ממעויבו, חסידים מהתקופה הטרומ בעש"טית, זולזו באברך אלמוני, שלא נדע לא בתורתו ולא בעושרו ושעשה את השימוש בקמיעות וסגולות קרדום לחפור בו ונתפרסם כבעל שם. גם הריחוק הגיאוגרפי מפרק את הקושיא המדומת. ר' ישראל בעל שם טוב פעל בפודוליה ובווהלין, בדרום מזרח פולין. ואילו ר' אברהם אביש שימש ברבנות בליטא, במרכז פולין, בפולין קטן ובגרמניה ואין מקשין מאזור גיאוגרפי אחד למשנהו, מחמת השוני בתנאי החיים ובמציאות החברתית שביניהם. גם יוסף וייס, שהפליג במסקנותיו בתיאור מעמדם הנחות של בעלי שם, כפי שהעירותי בגוף המאמר⁹, אינו מתייחס אלא לבעלי שם מקצועיים, ואין להקשות עליו בדברים שהוא לא אמרם.¹⁰

לא פחות מפוקפקת היא ההוכחה השנייה, הנשענת על ר' יואל בעל שם (הילפרין), איש זמושץ'. בני דורו כינהו "הרב המאור הגדול המופלא בבגלה ובנסתר התכם הכולל והשלם המקובל המפורסם"¹¹. ידיעותינו עליו זעומות ואין בידנו לשרטט את קווי פניו ולתאר את מהלך חייו. אף אין אנו יודעים על מה היתה פרנסתו. היותו "בעל ברית" של ישראל זמושץ' מחלוצי ההשכלה בישראל ומסכים לספריו¹², רק

- 5 אחש"ב מיכלזאן, אהל אברהם, פיעטריקוב תרע"א. הספר מוקדש לתיאור דמותו של ר' אברהם אביש מפרנקפורט.
- 6 הכתוב בשעריו של הספר מעיד על אופיו: "אהל אברהם, כולל לקוטי ח"ת ושיחות יקרים ונפלאים עם סיפורים נוראים, והנהגות טובות ונאים ותולדות ימי האדם הגדול בענקים, זורח הוא בשחקים פועל ישועות, מופת הדור... רבינו אברהם אביש זצ"ל.
- 7 גם הציונים הביבליוגרפיים האחרים שמביא פייקאו' בוואש ר' אביש מצביעים על חיבורים באופי האגיוגרפי. ראה: בימי צמיחת החסידות, עמ' 35 הערה 1.
- 8 בימי צמיחת החסידות, עמ' 36.
- 9 לעיל, עמ' 172.
- 10 ראה: בימי צמיחת החסידות, עמ' 136 ובעוד מקומות. בעמ' 170 כותב פייקאו': "אין כל יסוד לטענתו של יוסף וייס, שהתהוותה של הדרך החסידית קשורה קשר של סיבה ומסורב במעמדם של מגידיים ומוכיחים בחוגי הבעש"ט". אהיה מוכן לחזור על דברי ר' יוחנן (ב"מ מ"א, ע"א) אם פייקאו' יצביע היכן העלה וייס "טענה" זו או בדומה לה.
- 11 תולדות אדם, זאלקווי ת"פ, הקדמת המאסף.
- 12 ישראל ב"ר משה סג"ל (מומושץ'), ס' נצח ישראל, פראנקפורט דאדר, תק"א: "הקדמת והסכמת המאה"ג הגאון המפורסם מהור"ר יואל ב"ש מזמושט בעל ברית המחבר,

מוסיף על הקשיים בהבנת אישיותו. כלום ראינו בעלי שם ומשכילים משלבים זרועות אלו באלו? הרי ההשכלה הכריזה מלחמת חורמה במגיה על כל צורותיה! ובודאי שאין לראות בר' יואל — כדעת פייקאז' — "בעל שם מובהק", היינו אדם המוכר תמורת תשלום את שירותיו המאגיים לצרכי רפואה. אפשר, שכינורו בא לו בירושה מאביו־זקנו ר' יואל בעל שם ("הזקן"¹⁸), שממנו ירש גם את שמו, ולא משימוש בשמות קדושים. אף כי אין להכחיש, כי פעל בתחום זה. ואף כאן, כמו במקרהו של ר' אביש מפרנקפורט, יש לשים לב לשוני באזור המגורים. יתירה מזו. מסתבר, כי פעילותו של ר' יואל היילפרין כבעל שם לא עברה ללא התנגדות. ולכן הצניעה ולא עשה מעשהו בפומבי. וכאשר נשאל "מדוע הוא עושה הכל בהסתר, והשיב שהוא מתחבא מן הקנאים המתקנאים בו שבלאו הכי מתקנאים בו מאד, ומכ"ש אם היה הולך בגדולות ובנפלאות בפרהסיא"¹⁴. הואיל וכך, גם מבחינה זאת אין להקשות ממנו על הסיפור הנדון ב"שבחי הבעש"ט" ואין להוציא סיפור זה מפרוטו ולראות בו "מוקש". פייקאז' עצמו מודה, ש"אומנותם של בעלי שם היתה כר פורה לפעולותיהם של מתחזים ונוכלים, ואין תימה שהם עוררו גם בקורת ולגלוג"¹⁵. אם כן הדבר. מדוע לא לרחוש אימון במסופר, כי כמה חסידים במעזיבו זלזלו בבעש"ט ולא ראו בעין יפה את פעילותו כבעל שם, בעוד שאחרים נמשכו אליו, שיבחוהו והללוהו*.

- לכבוד החבור מדבר". ההסכמה היא מיום ו' אלול תצ"ז ועל החתום: "נאום הקטן יואל בה"ה אורי היילפרין מואמאשט".
- 13 "הזקן", כך הוא מכונה ע"י נינו ר"מ רובינשטיין בהקדמה לס' "מנחת זכרון" למס' עירובין מאת ר' וואלף בער שיף, קראקא 1894.
- 14 מפעלות אלקים, למברג תק"ס, הקדמה. בדומה לה.
- 15 בימי צמיחת החסידות, עמ' 137.
- * הערת־הבהרה זו נכתבה לאוחר שהמאמר כולו סודר בדפוס והופיע ספרו של מ. פייקאז'.